LUCIAN
BOIA

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Controverse, paradoxuri, reinterpretări

BIBLIOTECA ALEPH

HUMANITAS

Se împlinesc o sută de ani de la declanşarea Primului Război Mondial. Puţine episoade ale istoriei rămân atât de adânc ancorate în memoria colectivă. Perfect explicabil: este evenimentul fondator al lumii în care trăim. Multă vreme văzut strict în termeni conflictuali (dreptatea noastră, vinovăţia altora), Primul Război Mondial îşi caută acum o elaborare deschisă şi liberă de prejudecăţi, susceptibilă de a fi împărtăşită de toate părţile cândva în conflict.

Ceea ce propun acum se înscrie în acest curent de reelaborare istoriografică. Nu este o istorie „completă", ci un comentariu: o suită de interpretări, în jurul unor probleme-cheie.

LUCIAN BOIA

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Lucian Boia, născut în București la 1 februarie 1944, este profesor la Facultatea de Istorie a Universității din București. Opera sa, întinsă și variată, cuprinde numeroase titluri apărute în România și în Franța, precum și traduceri în engleză, germană și în alte limbi. Preocupat îndeosebi de istoria ideilor și a imaginarului, s-a remarcat atât prin lucrări teoretice privitoare la istorie (*Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*) și la imaginar (*Pentru o istorie a imaginarului*), cât și prin investigarea consecventă a unei largi game de mitologii (de la viața extraterestră și sfârșitul lumii până la comunism, naționalism și democrație). A adus, de asemenea, noi interpretări privitoare la istoria Occidentului, a Franței și a Germaniei. În 1997, lucrarea sa *Istorie și mit în conștiința românească* a stârnit senzație și a rămas de atunci un punct de reper în redefinirea istoriei naționale.

Volume publicate la Humanitas:

Istorie și mit în conștiința românească (1997, 2000, 2002, 2006, 2010, 2011)
Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune (1998, 2002, 2008)
Două secole de mitologie națională (1999, 2005, 2011)
Mitologia științifică a comunismului (1999, 2005, 2011)
Sfârșitul lumii. O istorie fără sfârșit (1999, 2007)
Pentru o istorie a imaginarului (2000, 2006)
România, țară de frontieră a Europei (2002, 2005, 2007)
Mitul democrației (2003)
Între înger și fiară. Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre (2004, 2011)
Jules Verne. Paradoxurile unui mit (2005)
Omul și clima. Teorii, scenarii, psihoze (2005)
Tinerețe fără bătrânețe. Imaginarul longevității din Antichitate până astăzi (2006)
Occidentul. O interpretare istorică (2007)
Napoleon III cel neiubit (2008)
„Germanofilii". Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial (2009, 2010)
Franța, hegemonie sau declin? (2010)
Tragedia Germaniei: 1914–1945 (2010)
Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950 (2011)
Istoriile mele. Eugen Stancu în dialog cu Lucian Boia (2012)
Explorarea imaginară a spațiului (2012)
De ce este România altfel? (2012)
Eugen Brote (1850–1912). Destinul frânt al unui luptător național (2013)
Sfârșitul Occidentului? Spre lumea de mâine (2013)
Balcic. Micul paradis al României Mari (2014)

LUCIAN
BOIA

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Controverse, paradoxuri, reinterpretări

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Adina Săucan
Coperta: Ioana Nedelcu, Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Radu Dobreci, Carmen Petrescu

Lucrare executată la Proeditură și Tipografie

© HUMANITAS, 2014

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BOIA, LUCIAN
Primul Război Mondial: controverse, paradoxuri, reinterpretări / Lucian Boia. – București: Humanitas, 2014
ISBN 978-973-50-4416-9
94(100)"1914/1918"

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

Cuvânt înainte

SE ÎMPLINESC O SUTĂ DE ANI de la declanșarea Primului Război Mondial. Puține episoade ale istoriei rămân atât de adânc ancorate în memoria colectivă. Perfect explicabil: este evenimentul fondator al lumii în care trăim. Multă vreme văzut strict în termeni conflictuali (dreptatea noastră, vinovăția altora), Primul Război Mondial își caută acum o elaborare deschisă și liberă de prejudecăți, susceptibilă de a fi împărtășită de toate părțile cândva în conflict. Nu e o utopie: francezii și germanii, cei mai învrăjbiți dintre adversari, au reușit să elaboreze, pe o singură voce, un manual de istorie franco-german. Când vor atinge maghiarii și românii o asemenea performanță?

Ceea ce propun acum se înscrie în acest curent de reelaborare istoriografică. Nu este o istorie „completă", ci un comentariu: o suită de interpretări, în jurul unor probleme-cheie. Succinta cronologie alăturată îl va ajuta pe cititor să se orienteze în plan evenimențial. Un eseu nefiind o operă de erudiție, am restrâns la minimum trimiterile bibliografice, indicând doar acele lucrări din care am preluat pasaje sau interpretări personale ale autorilor.

Scurtă cronologie

1914

28 iunie – atentatul de la Sarajevo căruia îi cad victime arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul tronului Austro-Ungariei, și soția sa

23 iulie – Austro-Ungaria adresează un ultimatum Serbiei

28 iulie – Austro-Ungaria declară război Serbiei

30 iulie – Rusia decretează mobilizarea generală (urmată de Austro-Ungaria, la 31 iulie)

1 august – Germania declară război Rusiei

3 august – Germania declară război Franței și invadează Belgia

4 august – Marea Britanie declară război Germaniei

6–13 septembrie – bătălia de pe Marna; înfrântă, armata germană abandonează o parte din teritoriul ocupat în Franța
23–30 august și 8–10 septembrie – victorii germane împotriva armatei ruse la Tannenberg și la Lacurile Mazuriene
3 noiembrie – Imperiul Otoman intră în război de partea Puterilor Centrale

1915

februarie–decembrie – eșecul operațiunilor anglo-franceze în Dardanele și în peninsula Gallipoli
24 mai – Italia declară război Austro-Ungariei
octombrie – un corp expediționar franco-britanic debarcă la Salonic. Bulgaria intră în război alături de Puterile Centrale
noiembrie–decembrie – Serbia e ocupată în întregime de trupele germane, austriece și bulgare

1916

februarie–decembrie – bătălia de la Verdun
iulie–noiembrie – ofensiva anglo-franceză de pe Somme
27 august (14 august pe stil vechi) – România declară război Austro-Ungariei; armata română trece frontiera în Transilvania
6 decembrie – armata germană intră în București

1917

ianuarie – Germania decide războiul submarin nelimitat

12 martie (27 februarie pe stil vechi) – „revoluția din februarie" în Rusia; abdicarea țarului Nicolae II (15 martie)

6 aprilie – Statele Unite ale Americii declară război Germaniei

iulie–august – armata română rezistă pe frontul din Moldova (bătăliile de la Mărăști, Mărășești și Oituz)

7 noiembrie – insurecția bolșevică la Petrograd (în jargon comunist: „Marea Revoluție Socialistă din Octombrie")

1918

3 martie – Pacea de la Brest-Litovsk între Puterile Centrale și Rusia consfințește destrămarea fostului imperiu rus

9 aprilie (27 martie pe stil vechi) – unirea Basarabiei cu România

7 mai – Tratatul de pace de la București, între România, Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria și Imperiul Otoman

21 martie–iunie – ofensiva germană în Franța

18 iulie – declanșarea contraofensivei aliate

29 septembrie – Bulgaria încheie armistițiu

30 octombrie – guvernul otoman semnează armistițiul

3 noiembrie – semnarea armistițiului cu Austro-Ungaria, care încetase de fapt să mai existe, în urma independenței proclamate, în ultimele zile ale lunii octombrie, de cehi, croați, sloveni și unguri
28 noiembrie – unirea Bucovinei cu România
1 decembrie – Adunarea Națională de la Alba Iulia proclamă unirea Transilvaniei cu România

Tratatele de pace

28 iunie 1919 – Tratatul de la Versailles cu Germania
10 septembrie 1919 – Tratatul de la Saint-Germain cu Austria
27 noiembrie 1919 – Tratatul de la Neuilly cu Bulgaria
10 august 1920 – Tratatul de la Trianon cu Ungaria
12 noiembrie 1920 – Tratatul de la Sèvres cu Imperiul Otoman
24 iulie 1923 – Tratatul de la Lausanne cu Turcia

Un dezastru care se putea evita

O ÎNTREBARE-CHEIE: trebuia neapărat să se întâmple? Ar fi putut istoria să evite Primul Război Mondial și, implicit, pe cel de-al doilea, consecința nemijlocită a celui dintâi? Asemenea întrebări nu sunt pe placul istoricilor, fiindcă deschid fereastra spre *ucronie*, cu alte cuvinte spre o istorie fictivă, desprinsă la un moment dat de istoria reală, în urma unei intervenții „perturbatoare". Desprinsă pentru totdeauna. Fiindcă o istorie fără Primul Război Mondial n-ar fi doar o istorie fără Primul Război Mondial, ci și, în continuare și până la capăt, o istorie *alta* (imposibil de apreciat în ce măsură, dar, în orice caz, nu identică în raport cu evoluțiile pe care le cunoaștem).

Totuși – orice ar zice istoricii, refractari, de felul lor, la tot ce „ar fi putut să fie" – ucronia se întrezărește, apare discret, în „filigran", în orice tentativă de deslușire a cauzalității istorice. Odată ce selectăm un anume factor cauzal, vrem să spunem că, în absența acestuia, evenimentul cercetat nu s-ar mai fi petrecut sau s-ar fi petrecut în alt chip; s-ar fi înlocuit, așadar, un segment de istorie cu altul.

Din păcate, istoria este incapabilă să definească științific, și fără putință de tăgadă, raporturile de cauzalitate. Pentru simplul motiv că nu e o știință experimentală. N-avem cum să refacem procesul istoric de câte ori ar fi nevoie, modificând unul sau altul dintre elementele amalgamului, pentru a cântări consecințele. Nu-l putem exclude pe Napoleon din istorie ca să aflăm ce s-ar fi întâmplat fără el și, în felul acesta, să apreciem ponderea lui istorică „exactă". Putem proceda la asemenea modificări doar în imaginație și, astfel, să reconstituim mental ceea ce credem că s-ar fi putut întâmpla: totul în planul reprezentărilor, nu al realităților. Altfel spus, descifrarea mecanismului istoriei e o chestiune de pură speculație intelectuală care, chiar atunci când ni se pare întru totul convingătoare, nu are cum să ofere proba concludentă, garanția sigură a adevărului.

De altfel, cauzalitatea însăși a ajuns să fie un concept cam prăfuit. În istorie, nu se înșiră, așa simplu, cauze și efecte. Sunt interacțiuni, nenumărate, orice se întâmplă fiind de regulă, concomitent, cauză și efect, într-un ocean de cauze și efecte. Un istoric făcea cândva observația că cele două procese majore aflate la originea ascensiunii Occidentului în secolul al XII-lea, și anume, sporul demografic și creșterea randamentului agricol, nu-și găsesc o relație limpede de ordin cauzal. Nici nu și-o vor găsi vreodată. N-are rost să ne întrebăm dacă randamentul agricol a generat creșterea populației sau dacă nu cumva, invers, creșterea populației a stimulat randamentul agricol. Cei doi factori, pur și simplu, au interacționat. De fapt, au interacționat multiplele elemente care îi compun și, alături de acestea, toți ceilalți factori înglobați în țesătura epocii.

Modul în care izolăm și combinăm „cauzele" ține mai mult de privirea istoricului decât de mecanismul intim al istoriei. Istoricul tradițional vâna anecdota: cauzele mici (susceptibile de consecințe mari). Istoricul modern preferă, de departe, structurile complexe: cauzele mari. E în căutare de determinări masive, și nu de întâmplări mărunte, care abia de zgârie suprafața evoluțiilor istorice.

Ne întoarcem acum la Primul Război Mondial. Cauzele mari, structurale, ale acestuia însumează puternicele contradicții dintre puterile europene, ajunse la o stare de tensiune fără precedent. Într-o viziune dominată de filozofia „cauzelor mari", războiul *trebuia* să se petreacă. De mirare doar cum nu a început mai devreme. Așa cum scria Henry Kissinger: „Aspectul cu adevărat uluitor al izbucnirii Primului Război Mondial nu este faptul că o criză mai simplă decât altele care fuseseră rezolvate a dus în cele din urmă la declanșarea unei catastrofe planetare, ci că a durat atât de mult până s-a aprins scânteia".[1]

Și dacă mecanismul istoriei e totuși mai complex și nu se mărginește la acțiunea tiranică a „cauzelor mari"? Dacă, pentru a întoarce pe partea cealaltă nedumerirea lui Kissinger, folosindu-ne de aceleași cuvinte, „aspectul cu adevărat uluitor al izbucnirii Primului Război Mondial a fost tocmai faptul că o criză mai simplă decât altele care fuseseră rezolvate a dus în cele din urmă la declanșarea unei catastrofe planetare"? De ce, neapărat, să ne mirăm că până la 1914 crizele au fost toate depășite, și să nu ne mul-

1. Henry Kissinger, *Diplomacy,* Simon & Schuster, New York, 1994; *Diplomația*, trad. rom de Mircea Ștefancu și Radu Paraschivescu, All, București, 1998, p. 173.

țumim a constata realitatea: faptul că, într-adevăr, au fost depășite? De ce să considerăm drept „excepții" un șir lung de rezolvări și drept „fenomen natural" un singur eșec?

Poate că prea ne jucăm, într-o manieră abstractă, cu cauzele. Socotim, mult prea rigid, că o anumită situație trebuie să aibă anumite consecințe (și nu altele). De fapt, o anumită situație poate să aibă nenumărate consecințe. Suntem prizonierii unei iluzii, fiindcă privim doar spre trecut și, știind ce s-a întâmplat, avem impresia că ceea ce s-a întâmplat trebuia neapărat să se întâmple, odată ce s-a întâmplat. Viitorul ne oferă posibilitatea de a verifica falsitatea acestei metode. Alegem o situație actuală, oricare ar fi. Și jocul e deschis: ce va da ea în viitor? Vom avea răspunsuri de tot felul, și s-ar putea ca nici unul să nu corespundă viitorului adevărat.

Cauzele, pe care ne place să le punem în evidență, nu acționează niciodată singure, pentru a produce, direct, efectele scontate. Jocul e mult mai complicat și conexiunile sunt mult mai fine. Desigur, fără contradicții majore, nu s-ar fi ajuns la un conflict de asemenea amploare. Însă nici contradicțiile majore nu declanșează conflictul automat. O încărcătură explozivă nu explodează de la sine, are absolută nevoie de un „detonator". Și n-are rost să considerăm

încărcătura principală ca fiind mai importantă decât detonatorul. Fără acesta din urmă nu s-ar întâmpla nimic. A lua în considerare doar cauzele mari înseamnă a izola materia explozivă de ansamblul mecanismului. Cu observația suplimentară că mecanismul istoric e infinit mai complicat decât cel al unei bombe ordinare.[2]

Detonatorul Primului Război Mondial a fost atentatul de la Sarajevo; dar și acest detonator a provocat marea explozie nu direct, ci la capătul unei luni întregi de diplomație confuză, balanța oscilând nesigură între soluția păcii sau a războiului. Cu alte cuvinte, chiar în urma atentatului, pacea încă mai avea o șansă. Singurul lucru care se poate afirma cu siguranță este că, în lipsa atentatului de la Sarajevo, războiul nu s-ar fi pornit în vara anului 1914. Se anunța, ironic, o vară, în sfârșit, liniștită, un moment de relaxare în raporturile internaționale, după cele două războaie care însângeraseră Balcanii în 1912–1913 și puseseră în alertă cancelariile marilor puteri. Dar nici măcar „butoiul cu pulbere" balcanic nu reușise să incendieze Europa; și de data aceasta se găsise o

2. Pentru discuția asupra „factorului declanșator", vezi Norman Davies, *Europe. A History*, Londra, 1987, pp. 895–896. Sunt reluate puncte de vedere exprimate de A.J.P. Taylor.

soluție negociată (Pacea de la București, august 1913). Războiul cel mare a izbucnit când toată lumea se aștepta mai puțin. Dacă ne rezumăm la „cauzele mari", vom afirma că, și fără Sarajevo, și depășindu-se momentul 1914, războiul tot s-ar fi declanșat, cândva, în anii următori. Ar fi fost inevitabil. Dacă acceptăm însă complexitatea nesfârșită a interacțiunilor istorice, răspunsul va fi mult mai prudent și mai nuanțat. Prilejuri de război ar mai fi apărut, cu siguranță. Dar nu identice cu momentul Sarajevo. Un incident de altă natură ar fi dat o altă înlănțuire a evenimentelor; un context schimbat le-ar fi putut imprima o altă direcție. Dacă Marea Britanie și Germania s-ar fi ciocnit undeva, pe mări sau în colonii, lanțul evenimențial ar fi fost, evident, cu totul altul. Dacă ar fi apărut grave probleme interne, în Austro-Ungaria, sau în Rusia, să zicem, și atitudinea acestor puteri ar fi fost alta decât în 1914. Și așa mai departe... Ce s-a întâmplat în 1914 n-avea cum să se petreacă aidoma, în alt moment și în alt context. Drumul rămânea deschis spre război, dar, de ce nu, și spre menținerea păcii, în pofida tuturor contradicțiilor și tensiunilor.

Fapt este că, timp de aproape o jumătate de veac, din 1871 până în 1914, Europa a avut parte de o foarte echilibrată balanță de putere.

Cinci mari actori politici își împărțeau cea mai mare parte din spațiul european și se supravegheau reciproc: Marea Britanie, Franța, Germania, Austro-Ungaria și Rusia (ar mai fi fost și al șaselea, Imperiul Otoman, dar, în ciuda dimensiunilor sale încă respectabile, „omul bolnav" al Europei își pierduse treptat din prestigiu). Chiar dacă potențialul lor nu era întru totul egal, nici una dintre aceste puteri nu părea a fi atât de slabă încât să devină prada celorlalte și nici atât de puternică încât să aspire, singură, la hegemonie. Gruparea lor în două blocuri rivale: Tripla Alianță (Germania, Austro-Ungaria și Italia) și Tripla Înțelegere (Franța, Rusia, Marea Britanie) menține în continuare balanța destul de egală; a dovedit-o, în mod paradoxal, chiar războiul, care s-a prelungit neînchipuit de mult (în raport cu previziunile inițiale) tocmai fiindcă nici una dintre tabere nu avea o suficientă marjă de superioritate.

Interpretările rămân deschise: rezolvarea, în atâtea rânduri, a crizelor a ilustrat oare capacitatea sistemului de a întreține pacea pe termen nedefinit, sau n-a făcut decât să amâne explozia, acumulând de fiecare dată noi tensiuni și amplificând astfel brutalitatea deznodământului (întocmai unui cutremur de pământ care câștigă în intensitate pe măsură ce se prelungește intervalul de relativă liniște seismică)?

Din lungul șir al potențialelor motive de război, atentatul de la Sarajevo ar putea să pară cel mai puțin grav. Departe, de pildă, de încărcătura explozivă a războaielor balcanice, care își găsiseră rezolvarea prin Pacea de la București din 1913. De data aceasta, nici nu era implicat direct vreun stat sau vreun guvern, ci doar un grup de teroriști (oricare ar fi fost legăturile lor cu anumiți factori politici din Serbia, dar nu și cu guvernul sârb). Ceea ce a creat însă o situație specială a fost dimensiunea simbolică a evenimentului. Uciderea arhiducelui Franz Ferdinand, moștenitorul tronului Austro-Ungariei, și a soției sale era o jignire neînchipuită adusă monarhiei habsburgice. Austro-Ungaria nu putea să nu reacționeze, cu riscul de a-și pierde complet credibilitatea de mare putere. Chiar dacă vorbim de cauze mari, punctul de plecare acesta este! Deși Serbia nu fusese în mod direct amestecată, ea reprezenta totuși singura țintă aflată într-un oarecare raport cu ceea ce se petrecuse. Ocazie, de altfel, bine-venită pentru a regla un diferend mai general cu micul stat vecin, punând capăt agitației „sud-slave" întreținute la Belgrad, care afecta, evident, interesele și securitatea monarhiei habsburgice. Seamănă destul de bine reacția de atunci a Austro-Ungariei cu reacția Statelor Unite după

atentatul de la 11 septembrie 2001: o similară încărcătură simbolică și impulsul de a lovi în replică, fie și „la nimereală" și în lipsa unor probe concludente, în vederea obținerii unor avantaje politice și strategice mai ample (în cazul Statelor Unite, dubla intervenție în Afganistan și în Irak). Dar tocmai această încărcătură specială a momentului Sarajevo în raport cu alte momente de criză poate fi un argument în sprijinul tezei că războiul nu era inevitabil, nu era fatal să izbucnească doar din pricina divergențelor existente. Și așa, factorii de decizie din Austro-Ungaria nu au luat în calcul ipoteza unui război generalizat. Intenția lor era să pedepsească și să „liniștească" Serbia, nimic mai mult.

Contextul nu ne ajută să dăm un răspuns definitiv. Atmosfera epocii e străbătută de curente contradictorii. Ideologia națională, aflată la zenit, se împăca destul de bine cu logica războiului: națiunile se alcătuiseră unele împotriva altora, iar istoria, știință suverană în epocă, alinia cu delectare un șir nesfârșit de episoade războinice. Tentația extinderii teritoriale, pe motive diverse, era prezentă cam la toți actorii europeni. Micile puteri nu erau mai puțin naționaliste, nici mai puțin războinice decât cele mari, mai ales în măsura în care urmăreau un

proiect de întregire națională, care trecea însă ușor și dincolo de frontierele naționale rezonabile. O dovediseră, cu prisosință, statele balcanice, care se înfruntaseră între ele pentru a înfăptui Serbia Mare, Bulgaria Mare și Grecia Mare, toate mult prea mari, fiecare pe seama celorlalte, pentru a-și găsi locul într-un spațiu geografic limitat; intervenind, ca „arbitru", în conflict, România a dovedit la rându-i că e dispusă să recurgă la război, prefațându-și astfel acțiunea de peste câțiva ani.

Dar nici atuurile păcii nu erau puține. Naționalistă, epoca e și internaționalistă, într-o dinamică crescătoare. Națiunile și indivizii se apropiaseră considerabil în ultimele decenii. Grație mai întâi revoluției tehnologice și industriale. Căile ferate unificaseră lumea, telegraful, telefonul, telegrafia fără fir aproape că anulaseră distanțele. În preajma războiului, aproape nu mai există domeniu, profesiune, ideologie care, pe lângă configurația națională, să nu prezinte și prelungiri internaționale. Nu e simplă coincidență faptul că tocmai acum se inventează – una după alta – limbi internaționale; cele mai cunoscute sunt *volapük*, în 1879, creația preotului catolic german Johann Martin Schleyer, și *esperanto*, anunțată în 1887 într-o carte a medicului polonez evreu Zamenhof. O limbă

împărtășită de toți însemna un prim pas spre depășirea frontierelor. Sportul se internaționalizează odată cu jocurile olimpice moderne, marea idee a francezului Pierre de Coubertin: primul dintre ele desfășurat la Atena, în 1896. Oamenii de știință din toate domeniile se întâlnesc tot mai frecvent în congrese internaționale. Inclusiv istoricii, principalii inventatori ai conflictualei ideologii naționale; primul lor congres se desfășoară la Paris, în 1900 (urmează Roma, în 1903, Berlin, în 1908, Londra, în 1913). Socialiștii – prin Internaționala organizată în 1889 – își asumă în mod explicit ideologia internaționalistă; mișcare națională și internațională totodată, socialismul își afirmă categoric opoziția față de soluția războiului. Așa încât nu doar războiul e la ordinea zilei, ci și pacea, apărarea păcii, promovarea păcii. Premiul Nobel pentru pace, instituit prin testamentul lui Alfred Nobel, se acordă, alături de celelalte patru premii (fizică, chimie, medicină, literatură), începând din 1901. Numeroase organizații pacifiste își găsesc expresia într-un Birou internațional permanent al păcii.[3] Nu încă în pro-

3. Anne Rasmussen, „Internationalismes au début du XXe siècle", în *Encyclopédie de la Grande Guerre, 1914–1918*, sub direcția lui Stéphane Audoin-Rouzeau și Jean-Jacques Becker, Bayard, Paris, 2004, pp. 71–82.

iectele politice, dar în literatura utopică a vremii se merge și mai departe, imaginându-se, într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat, o lume unificată: Statele Unite ale Europei sau chiar o federație mondială.

S-ar zice că, până la urmă, naționalismul s-a dovedit mai eficient decât internaționalismul, iar disponibilitatea conflictuală mai accentuată decât dorința de pace. În fapt, e imposibil să cântărim atitudinile contradictorii pentru a le compara „greutatea". Încă o dată, să nu considerăm războiul drept rezultat automat, direct și inevitabil al unor cauze „mari", în care caz răspunsul ar fi într-adevăr în favoarea unei disponibilități războinice mai semnificative decât iluzia pacifistă. La originea războiului se află mai curând o combinație de evenimente neprevăzute și de decizii nefericite. Nu e deloc sigur că în lipsa acestora s-ar fi ajuns la război; nu e deloc sigur că omenirea era mai înclinată spre război decât spre pace și cooperare. Până și rivalitățile economice, socotite de unii autori printre cauzele „mari" ale conflagrației, nu par să fi înclinat balanța mai mult spre război decât spre pace. Un mare industriaș german (Hugo Stinnes, patron al oțelului) declara cu câteva luni înainte de declanșarea conflictului: „Lăsați-ne încă trei sau patru ani de dezvoltare

liniștită și vom fi stăpânii de necontestat ai economiei europene". Cu alte cuvinte, hegemonia Germaniei trecea prin pace, nu prin război (ceea ce, dacă nu s-a întâmplat atunci, pare să se întâmple acum; după ce a pierdut două războaie, Germania s-a pătruns în sfârșit de ideea că poate câștiga pacea!). Iată și concluzia unui istoric german, Wolfgang Mommsen: „Înainte de 1914, nici în Marea Britanie, nici în Franța, nici chiar în Germania, mediile financiare sau economice nu-și vedeau interesul în recursul la un război european cu scopul de a câștiga piețe internaționale. Dimpotrivă, la nivelul superior al marilor bănci și întreprinderi comerciale cu ramificații mondiale, știrea ireversibilității intrării în război a produs dezorientare".[4]

E posibil, e logic să ne închipuim o lume care ar fi dorit mai curând pacea decât războiul, dar care s-a lansat până la urmă, nechibzuit, într-un război distrugător? Cât ar părea de curios, e într-adevăr plauzibil: ține de logica specială a istoriei. Oamenii sunt cei care fac istoria. Însă nu o domină; ajung să fie dominați de propria creație. Combinarea atât de complexă și aleatorie a factorilor istorici dă rezultate care scapă

4. Wolfgang Mommsen, „Rivalités coloniales et économiques. Impérialismes", în *Encyclopédie de la Grande Guerre*, *op. cit.*, p. 138.

de sub control. E de altfel evident, din întregul spectacol al istoriei, că nu reușim să o orientăm așa cum am dori, sau așa cum ar fi mai bine.

Un concept trebuie neapărat luat în seamă, fiindcă aduce cu sine o importantă schimbare de perspectivă. Oamenii nu acționează în funcție de realitățile brute, ci în funcție de *reprezentări*, ceea ce nu e deloc același lucru. Avem acces la realitate doar prin filtrul mai mult sau mai puțin deformator al modului cum ne-o reprezentăm. Când vorbim despre istorie, de pildă, trebuie să conștientizăm faptul că nu vorbim propriu-zis despre istorie, ci despre modul în care o percepem, așadar despre reprezentările istoriei. La fel și în ceea ce privește raporturile dintre oameni sau dintre națiuni.

O serie de reprezentări au facilitat în 1914 recursul la război. Prima dintre ele: războiul considerat *inevitabil*; toată istoria fiind o succesiune de războaie, acestea ajunseseră să pară inseparabile de condiția umană. Cea de-a doua: războiul *necesar*; descătușare a energiilor acumulate, înfruntarea armată permitea revenirea la starea de echilibru. Și, în sfârșit, cel puțin pentru o parte dintre cei care își dădeau cu părerea, războiul în perspectivă, războiul apropiat, trebuia să fie *scurt*. De ce neapărat scurt? Fiindcă mijloacele tehnologice la dispoziție permiteau

o lovitură rapidă și decisivă. Sau fiindcă angajarea întregului aparat industrial și a unor mase enorme de oameni n-ar fi permis prelungirea conflictului, sub pericol de asfixiere generală. În fond, ce mai contează argumentele? În loc să fie foarte scurt, războiul a fost foarte lung, ceea ce demonstrează încă o dată, dacă mai e nevoie, cât de mult controlează oamenii istoria și cât de mult valorează „prezicerile".

Viziunea aceasta deformatoare a unui război inevitabil, necesar și scurt s-ar putea să fi jucat un rol mai decisiv decât oricare altă „cauză" în declanșarea conflictului. Părea o fatalitate, așa că oamenii s-au resemnat: cu prea multă ușurință. Cu siguranță însă că nici cei mai înverșunați naționaliști sau imperialiști n-ar fi recurs la război dacă ar fi știut ce avea să urmeze. Cu toții au minimalizat efectele. „N-am vrut așa ceva", avea să spună împăratul Wilhelm II. Nimeni n-a vrut, nimeni n-a gândit așa ceva: în orice caz, nu un război de asemenea proporții și cu asemenea consecințe.

Pentru a se sugera „evitabilitatea" războiului, n-a lipsit nici paralela cu „războiul rece" de după cel de-al Doilea Război Mondial, când, în condițiile unei tensiuni încă mai ridicate, lumea nu s-a aventurat totuși într-un conflict nimicitor. Comparație tentantă, dar nu întru totul adec-

vată. Condițiile și atmosfera celor două epoci diferă, cel puțin în două puncte esențiale. În „războiul rece" stau față în față două „superputeri": de ele și numai de ele depind pacea și războiul; politica internațională e condusă în consecință cu mai multă fermitate și responsabilitate. În 1914, deși se confruntă tot două blocuri, centrele de decizie sunt mai multe, iar rezultatul mișcărilor diplomatice adesea confuz: Germania trebuie să poarte de grijă Austro-Ungariei, care își are propriile obiective, Franța n-are cum să influențeze Rusia care își duce politica ei, iar Marea Britanie, ca întotdeauna, își vede de interesele specifice. Dacă mai adăugăm și Imperiul Otoman, și o putere de rangul doi ca Italia, plus țările mici, rezultă o stare de dezordine și de lipsă de coordonare, departe de „armonia terorii" a anilor '50. Pe de altă parte, „războiul rece" urmează celor două mari războaie mondiale; nimeni nu-și mai face iluzii, ca în 1914, că o înfruntare armată n-ar fi ceva chiar atât de grav. Imaginarul războiului s-a modificat radical. Oarecum dedramatizat înainte de 1914, devine acum „hiperdramatizat", cu perspectiva apolicalipsei nucleare, inclusiv a dispariției complete a umanității. Hotărât lucru, cele două contexte nu se aseamănă, așa că nu e recomandabil să transferăm concluziile de la unul la altul.

Și atunci? Și atunci, bineînțeles că nu știm nimic din ce ar fi putut să fie. E clar că și fără Sarajevo s-ar fi putut foarte bine ajunge la război, cu schimbarea doar a momentului declanșator. Dar mi se pare abuziv să considerăm că altă ieșire n-ar fi existat în nici un chip. O istorie fără Primul Război Mondial rămâne posibilă, măcar în planul strict al imaginarului. O istorie cu adevărat fabuloasă, fiindcă fără Primul Război Mondial n-ar fi avut loc o mulțime de evoluții ulterioare. Lumea de azi ar arăta altfel. Desigur, singura istorie e cea care s-a petrecut: cu Primul Război Mondial la locul lui. Însă discuția asupra alternativei nu e lipsită de interes în planul teoretic al istoriei: ne îndeamnă spre luarea în considerare a unui mecanism cauzal mai complex și mai subtil, mai puțin tiranic și mai puțin previzibil decât schema explicativă cu care s-au obișnuit istoricii.

„Vinovații“

LA O PRIMĂ EXAMINARE, VINOVAȚII – sau principalii vinovați, socotind că nimeni nu poate fi complet exonerat de vină – par ușor de identificat. Și-au semnat singuri actul de acuzare. Sunt Puterile Centrale: Austro-Ungaria și Germania, autoarele declarațiilor de război, prin care s-a angajat conflictul. E cât se poate de clar că Austro-Ungaria a căutat cu tot dinadinsul confruntarea cu Serbia, trimițându-i un ultimatum aproape inacceptabil, iar după ce acesta a fost totuși acceptat în cea mai mare parte de guvernul de la Belgrad, în loc să se mulțumească cu ceea ce însuși Wilhelm II a considerat a fi o mare victorie diplomatică, a preferat să declare război. Următoarea mișcare a fost ordinul de

mobilizare a armatei ruse, la care Germania a reacționat cu o dublă declarație de război, adresată atât Rusiei, cât și Franței. A urmat invazia Franței de către armata germană, conflictul dintre Austro-Ungaria și Serbia generând în chip bizar (dar explicabil) un război franco-german. Germanii nu se mulțumesc însă să treacă doar frontiera franceză, ci, pentru a-și aduce planul strategic la îndeplinire, invadează și Belgia, stat independent și cu neutralitatea garantată de puterile europene, inclusiv de Germania. Mai trebuie ceva? E copleșitor!

În 1919, prin Tratatul de la Versailles, Germania a fost declarată răspunzătoare pentru declanșarea războiului, ajungând să poarte singură povara responsabilității, odată ce Austro-Ungaria nici nu mai exista (iar Rusia țaristă se metamorfozase într-o Rusie bolșevică rămasă în afara noului sistem european). La al Doilea Război Mondial – aici nu mai e nici o controversă! – s-a ajuns din pricina politicii agresive a Germaniei naziste. Impactul acestui din urmă război a fost puternic și retrospectiv, în interpretarea Primului Război Mondial, confirmându-se astfel o agresivitate germană caracteristică. Și evoluția anterioară a Germaniei – de la Frederic cel Mare la Bismarck – a fost așezată în tiparul unei istorii brutale și agresive. Istoricii germani s-au aliniat acestor interpretări, uneori chiar

cu exces de zel: cazul lui Fritz Fischer, autor, în 1961, al unei cărți care a stârnit vâlvă, *Griff nach der Weltmacht*, privitoare la scopurile de război ale Germaniei imperiale. Scopuri, evident, agresive și expansioniste în cel mai înalt grad. La al XXVI-lea congres al istoricilor germani, desfășurat în octombrie 1964, teza lui Fischer a fost adoptată de o largă majoritate.[5] Dacă înșiși germanii au sfârșit prin a-și asuma principala vinovăție, atunci problema ar putea fi considerată închisă. Cine și de ce să-i mai apere?

Totuși, dosarul nu s-a închis. Rămâne mereu deschis și, pe măsură ce se înmulțesc informațiile și interpretările, se arată a fi tot mai încurcat. Spre deosebire de germanii de după Hitler, educați în spiritul vinovăției, germanii din perioada interbelică nici nu voiau să audă de vinovăția țării lor, îi considerau agresori pe „ceilalți". Chiar să nu fi avut nici o fărâmă de dreptate?

Să derulăm încă o dată evenimentele și să privim de data aceasta cu mai multă atenție spre toți actorii dramei. Actul întâi: Serbia *versus* Austro-Ungaria. Interpretarea total defavorabilă Austro-Ungariei pornește mai întâi de

5. Am folosit versiunea engleză a cărții lui Fritz Fischer, *Germany's Aims in the First World War*, W.W. Norton, New York, 1967.

la minimalizarea atentatului de la Sarajevo (un incident care n-ar fi fost chiar atât de grav), însă se bazează îndeosebi pe valorizarea proiectului sârbesc și devalorizarea modelului austro-ungar. A lua partea Serbiei înseamnă a opta pentru statul național (deși Iugoslavia nu avea să fie chiar un stat național, ci o federație de națiuni, cu una dintre ele în poziție privilegiată). Înseamnă mai ales a considera că formula imperială multinațională era depășită și condamnată de istorie. Firește, Austro-Ungaria, și mai ales Ungaria nu erau un model de egalitate între naționalități. Privind însă nu fix la 1914, ci în perspectivă istorică, nici Iugoslavia nu avea să fie chiar un model; dimpotrivă! Cel puțin, masacrul recent de la Sarajevo nu poate fi pus tot în seama monarhiei austro-ungare. Inutil să căutăm în acest conflict *Dreptatea*, una singură. Au fost „dreptăți" diferite și concurente. Monarhia habsburgică venea dintr-o epocă anterioară fenomenului național; nu reușise să se adapteze prea bine noii etape istorice, Austria prezentându-se ca un conglomerat de provincii, cu compoziție etnică diferită de la una la alta, iar Ungaria încercând să adopte, fără succes, modelul francez al „națiunii politice", ceea ce presupunea în final asimilarea celorlalte etnii, în timp ce ar fi fost mai firesc să testeze o formulă multinațională. Dar nici „statul-națiune"

nu reprezenta, așa cum s-a putut crede, la 1914 sau la 1918, ultimul cuvânt al istoriei; ne dăm astăzi seama prea bine (toate fazele istorice sunt, până la urmă, „tranzitorii“). Așadar, Serbia își avea proiectul său, după cum și Austro-Ungaria își avea dreptul său la existență, cel puțin din propria perspectivă. Dar și dintr-o perspectivă europeană mai largă, ca un element important al echilibrului de putere de pe continent. Și chiar, în spiritul filozofiei naționale, ca o posibilă viitoare confederație de națiuni egale. Din punctul său de vedere, monarhia n-a făcut decât să se apere, exagerând poate (iarăși, „reprezentarea“ în raport cu realitatea) intențiile și posibilitățile Serbiei. Nu era însă numai Serbia, era și Rusia.

În mod curios, Rusia a rămas multă vreme în umbră în discuția privitoare la cauze și responsabilități, desigur și fiindcă războiul, început cu ea, s-a terminat fără ea. Nu era totuși o biată țărișoară inofensivă, ci imperiul cel mai întins și mai hrăpăreț pe care l-a cunoscut istoria modernă. Țelul său geopolitic major rămăsese, spre sud, distrugerea Imperiului Otoman și instalarea controlului rusesc asupra Constantinopolului și strâmtorilor (solicitare acceptată de franco-britanici în martie 1915). Rusia era preocupată totodată de influența sa în Balcani, unde putea miza pe solidaritatea slavă și ortodoxă;

cum Bulgaria se orientase spre Germania, pionul său principal în regiune rămânea Serbia. Un interes maxim pentru Rusia îl prezenta și posibilitatea dezmembrării Austro-Ungariei; se întrevedea o extindere spre vest a influenței rusești, odată ce bariera austro-ungară ar fi dispărut, iar popoarele „eliberate", în mare măsură, erau de origine slavă (ceea ce avea cu adevărat să se petreacă după cel de-al Doilea Război Mondial).

Îndată ce Austro-Ungaria a declarat război Serbiei, Rusia a decretat mobilizarea generală. Cam mare totuși interesul pentru Serbia, și deloc dezinteresat! Țarul ar fi dorit o mobilizare parțială, care să arate fără echivoc că scopul urmărit nu e un război general, ci o acțiune limitată, împotriva Austro-Ungariei. I s-a explicat că nu e posibil, nu se putea face mobilizarea doar pe jumătate. Sunt istorici, precum Jean-Jacques Becker, care consideră că acesta a fost momentul de „neîntoarcere".[6] Austro-Ungaria, deși declarase război, încă nu mobilizase. A mobilizat imediat după ordinul rusesc de mobilizare. Fără mobilizarea rusă, s-ar fi putut încă spera în limitarea conflictului la un duel între

6. Jean-Jacques Becker, *La Grande Guerre*, „Que sais-je?", Presses Universitaires de France, Paris, 2005, pp. 20–21.

Austro-Ungaria și Serbia (nici nu era măcar sigur că ar fi fost în favoarea Austro-Ungariei) sau chiar la un arbitraj european care ar fi evitat războiul.

Mobilizarea rusă a pus imediat în mișcare Germania, țara cea mai puternică din Europa. S-a susținut că era și cea mai expansionistă, ceea ce nu e deloc sigur. Era însă cu siguranță cea mai temătoare.

Să explicăm cum stau lucrurile. Viziunea lui Bismarck fusese una continentală. Germania trebuia să-și asigure un sistem de alianțe care să facă imposibilă revanșa Franței (înfrântă la 1870 și nevoită să cedeze Alsacia și o parte din Lorena) și orice altă combinație împotriva ei. Era o politică de forță, dar în fond mai curând defensivă. Lucrurile iau o direcție diferită odată cu înlăturarea lui Bismarck de la putere (1890). În plină expansiune economică, Germania începe să pretindă explicit mai mult loc sub soare, o poziție internațională în acord cu puterea ei efectivă. Iar prin personalitatea lui Wilhelm II, personaj orgolios și înclinat spre atitudini teatrale, discursul capătă accente mai agresive decât fondul real al politicii germane. Extinderea imperiului colonial – un imperiu de mâna a doua pe lângă cel britanic sau cel francez – este unul dintre obiective. Dar de ce i s-ar fi refuzat

Germaniei ceea ce părea cu totul natural în cazul Marii Britanii și al Franței (și chiar al regelui Leopold II al Belgiei care a stăpânit timp de decenii, cu titlu de proprietate personală, imensul teritoriu al Congoului, revenit în 1908 statului belgian)? În ceea ce privește Marocul, interpretarea curentă este că tot germanii i-au provocat în două rânduri pe francezi (crizele marocane din 1905 și 1911), cu alte cuvinte nu i-au lăsat să cucerească în liniște această țară care, nu se știe de ce, li s-ar fi cuvenit. E necesară o echilibrare a interpretărilor, pentru a nu judeca folosind două măsuri: Marea Britanie și Franța, dincolo de mări, și Rusia, pe două sau trei continente, au fost incomparabil mai expansioniste decât Germania până în 1914. Germania avea complexul celui care se vede întrecut de alții, deși consideră că ar merita mai mult decât ei sau măcar tot atât. Pentru moment nu-i rămânea decât să consolideze o Europă Centrală, desigur prosperă, dar destul de îngustă. Și să-și afirme prezența pe mări, prin construirea accelerată a unei flote (începând din 1898), care n-avea totuși mari șanse să egaleze vreodată flota britanică. A fost însă o sfidare care i-a indispus pe englezi. Și iar trebuie să ținem seama de reprezentări: nu de ce însemna în fapt programul naval german, ci de

modul în care era perceput în Marea Britanie, și anume ca o potențială amenințare. A fost un motiv puternic pentru intrarea Marii Britanii în război în 1914, împotriva Germaniei.

Dacă englezii nu priveau cu ochi buni flota germană, în Germania se contura o adevărată psihoză a încercuirii. Motivul era alianța franco-rusă, realizată începând din 1891-1892. Adevărul este că ținta acestei alianțe nu putea fi decât Germania, alt obiectiv strategic comun fiind greu de imaginat. În afara unui potențial conflict cu Germania, nimic nu era de natură să apropie cele două țări: Franța republicană și Rusia țaristă, cu alte cuvinte, țara cea mai democratică din Europa și țara cea mai puțin (sau mai bine zis deloc) democratică. Pentru Franța, fusese ocazia de a ieși în sfârșit din izolarea în care o împinsese Bismarck. Pentru Germania, alianța franco-rusă prevestea, mai devreme sau mai târziu, un război purtat pe două fronturi. Nu înseamnă că, privind spre 1914, trebuie să ștergem cu buretele obiectivele imperialiste, de genul celor denunțate de Fritz Fischer. Însă, în derularea deciziilor care au dus la declanșarea războiului, nu pofta de câștig a prevalat în comportamentul și deciziile responsabililor politici și militari germani, ci teama de a se afla în inferioritate, dacă li s-ar

permite celorlalți să atace cei dintâi, atât dinspre Est, cât și dinspre Vest.

Printre „reprezentările" pe care le-am evocat, nici una n-a contribuit în mai mare măsură la aprinderea războiului ca această idee fixă a germanilor că vor fi cândva agresați de Franța și de Rusia și nevoiți să se apere atât în Est, cât și în Vest. Nu a fost un alibi, a fost chiar o convingere. S-ar fi întâmplat oare așa? Evident, n-avem cum ghici. Pe deasupra, cu cât treceau anii – se considera în Germania –, cu atât pericolul sporea, odată cu modernizarea și industrializarea Rusiei, și în special cu completarea rețelei sale de căi ferate. Mobilizarea armatei ruse, încă greoaie, avea să se petreacă atunci mult mai repede și mai eficient. În concluzie, cu cât războiul izbucnea mai devreme, cu atât mai bine era pentru Germania. De aici nu trebuie trasă concluzia că Germania ar fi împins la război, se poate considera însă că era mai dispusă decât alte țări să îl accepte. Dacă tot trebuia să se petreacă, să înceapă odată!

N-a existat, în tot cazul, o premeditare germană. Într-o lucrare recentă, minuțios documentată, referitoare la originile și declanșarea războiului, istoricul britanic Christopher Clark este categoric în această privință: „...nimic din felul în care reacționează la evenimentele din

vara anului 1914 nu sugerează că [germanii] ar fi considerat criza drept ocazia atât de așteptată pentru a pune în operă un plan preparat cu mult înainte în vederea declanșării unui război preventiv împotriva vecinilor lor [...]. Departe de a fi stăpâni pe situație, decidenții germani încearcă din greu să nu se lase depășiți de evenimente“.[7]

Pentru a evita războiul pe două fronturi, statul-major german a imaginat soluția salvatoare. Este faimosul plan „von Schlieffen“, după numele șefului statului-major general al armatei imperiale între 1891 și 1905. Soluție simplă, aparent genială: Germania trebuia să scoată Franța din război înainte ca înceata mașinărie de luptă rusească să se pună în mișcare. Pentru aceasta era, firește, necesar să intre cea dintâi în acțiune, cu riscul de a fi considerată agresoare. Un atac frontal riscând să nu dea rezultatele dorite, s-a optat pentru varianta unei largi mișcări de învăluire, flancul drept al armatei germane înaintând prin nordul Franței (astfel încât „ultimul soldat să atingă marea“), pentru a cădea

7. Christopher Clark, *The Sleepwalkers. How Europe went to War in 1914*, Allan Lane, Londra, 2012; citat după ediția franceză: *Les Somnambules. Été 1914: comment l'Europe a marché vers la guerre*, Flammarion, Paris, 2013, p. 512.

în spatele armatei franceze, împresurând Parisul dinspre vest. Totul trebuia executat cu maximă rapiditate: în câteva – nu multe – săptămâni. Partea neplăcută a lucrurilor stătea în faptul că, înspre nord, Germania nu avea frontieră comună cu Franța; între cele două țări se aflau Belgia și Olanda. În consecință, planul von Schlieffen prevedea invadarea acestora: logic din punct de vedere militar, dezastruos sub raport politic și moral. Războiul trebuia însă câștigat. La ce bun să-ți păstrezi buna reputație, pierzând războiul?

Varianta „originară" von Schlieffen era extrem de radicală; „dezgolea" aproape complet celelalte segmente de front (aripa stângă pe frontul de Vest și întregul front răsăritean) în favoarea aripei drepte și a amintitei manevre de învăluire. Succesorul lui von Schlieffen, Moltke „cel tânăr" (nepotul marelui Moltke, învingătorul din 1866 și 1870), prudent, a mai turnat ceva apă în vinul acestuia. Consolidând cât de cât și celelalte sectoare, a slăbit implicit forța loviturii „decisive". A renunțat, de asemenea, la invadarea Olandei, nu însă, firește, și la Belgia (se considera că, oricum, în caz de război, Belgia nu și-ar fi putut păstra neutralitatea, așa că era mai bine să profite de ea germanii decât francezii). În sfârșit, în focul acțiunii, s-a re-

nunțat și la învăluirea Parisului, arcul descris de armata germană restrângându-se sensibil.

Rezultatul: un succes parțial, germanii ajungând până pe râul Marna, la câteva zeci de kilometri de Paris. Planul însă, în „splendoarea“ sa, a eșuat, francezii rezistând mai bine decât își închipuiseră germanii (de ce, de altfel, o asemenea desconsiderare?), iar armata rusă mobilizându-se ceva mai repede și, la cererea expresă a francezilor, declanșând atacul asupra Prusiei Orientale. Cum obiectivele prevăzute nu fuseseră atinse, a fost nevoie să se retragă două corpuri de armată pentru a fi trimise pe frontul de Est. Prea târziu pentru a mai participa la bătălia de la Tannenberg, în care generalul Hindenburg zdrobește o întreagă armată rusă; trupe devenite așadar „inutile“, când ar fi fost atât de necesare în bătălia de pe Marna. Înfrânți în fața Parisului, germanii cedează o parte din teritoriul cucerit, continuând însă să ocupe, până la sfârșitul războiului, o fâșie destul de largă din nord-estul Franței.

În aceste condiții – cum tot au ajuns să lupte concomitent pe două fronturi – ar fi fost mult mai bine politic, și chiar și militar, pentru germani să aștepte declarația de război a celorlalți, în loc să declanșeze ei, primii, ostilitățile. Logica militară a prevalat în acest caz

asupra judecății politice. Invadarea Belgiei a fost actul care a împins Marea Britanie, încă ezitantă, să intre în război împotriva Germaniei; germanii ar fi trebuit totuși să știe cât de mult ținea Marea Britanie la independența și neutralitatea acestei țări aflate chiar „peste drum" de insulele britanice (și, desigur, știau, dar totul trebuie sacrificat pentru succesul planului von Schlieffen). Cealaltă supărare a englezilor ținea de expansiunea navală germană, „reprezentarea" unui potențial pericol depășind cu siguranță în această privință raportul real de forțe (mult în favoarea Marii Britanii). Din nou, politica germană, „stilul" german s-au dovedit catastrofale; Berlinul ar fi dorit în fond o înțelegere cu Londra, dar modul în care a procedat – nu deosebit de rafinat! – părea că anunță mai curând contrariul!

În sfârșit, Franța. Mai exista totuși și Franța, deși în săptămânile care au precedat declanșarea războiului aproape că nu s-a auzit despre ea. Discretă, Franța se înfățișează în opoziție perfectă cu gălăgioasa și agresiva Germanie. Aparent, vinovăția ei ar fi minimă, chiar inexistentă. În fapt însă, dacă încercăm să deslușim cum s-au învârtit rotițele mecanismului în vara anului 1914, rolul Franței apare similar cu al Germaniei: nu în privința „stilului", ci a efecte-

lor. Susținând fără rezerve Rusia, Franța a acționat simetric cu Germania, în raporturile acesteia cu Austro-Ungaria. S-ar putea spune chiar că a lăsat Rusiei în și mai mare măsură impresia că poate să facă ce vrea, în timp ce Germania, măcar un moment, prin intervenția lui Wilhelm II, a sugerat Vienei să se mulțumească cu victoria diplomatică obținută (susținând, ce-i drept, prin atitudinea guvernului, mai puțin pacifistă decât a împăratului, linia intransigentă a Vienei și, implicit, opțiunea militară). Rusia nici măcar nu s-a ostenit să consulte Franța asupra oportunității mobilizării armatei. Comportamentul Parisului îi întărise convingerea că, în caz de război, îi va avea oricum alături pe francezi.

Problema „scopurilor de război“ se cere privită cu ceva mai multă subtilitate. Nu e deloc cazul cărții lui Fischer, care e de la început până la sfârșit un act de acuzare la adresa Germaniei și numai a Germaniei; istoricul ar fi câștigat în credibilitate dacă ar fi descris, în paralel, de pildă, și scopurile de război ale Rusiei, cu nimic mai puțin îngrijorătoare. Cine caută află, desigur, înainte de 1914, tot felul de intenții expansioniste, și nu doar la germani, ci la toți protagoniștii. Doar că de la intenții până la act e cale lungă, cu atât mai mult cu cât și

intențiile sunt de tot felul, adesea contradictorii, în funcție de centrele de putere și de influență, ca și de profilul diverșilor decidenți; ca să nu mai spunem că, la fel ca în oricare joc, mișcările unei țări sunt strâns dependente de mișcările celorlalți.[8] În plus, Germania mai are un factor perturbator: personalitatea Kaiserului. Luările de poziție ale lui Wilhelm II, când belicoase, când pacifiste, sunt de o incoerență totală, contribuind nu în mică măsură la agravarea stării internaționale de nervozitate (deși – pentru a duce până la capăt paradoxul – cel considerat adesea drept marele responsabil al războiului a fost, în fond, un adept al „competiției pașnice"). Odată declanșat războiul, scopurile au devenit mai concrete și mai precise. Nimeni nu plătește un preț atât de mare, fără să ia în calcul ce ar avea de câștigat pe seama adversarilor. În plus, „scopurile de război" oferă și o temă de propagandă internă necesară pentru a imprima convingerea că, oricât ar fi fost de ridicat, prețul merita plătit, în vederea rezultatelor scontate.

La 9 septembrie 1914, Bethmann Hollweg, cancelarul Germaniei, schițează un astfel de

8. Complexitatea jocului politic care a condus la război, fără ca actorii săi să dorească neapărat un asemenea deznodământ, este examinată în detaliu de Christopher Clark, *op. cit*.

program, scopul general al războiului fiind, după el, acela de a asigura „securitatea Reichului german în vest și în est pentru tot timpul imaginabil. În acest scop Franța trebuie să fie într-atât de slăbită, încât să devină imposibilă pentru totdeauna renașterea ei ca mare putere. Rusia trebuie să fie împinsă cât mai departe posibil de frontiera estică a Germaniei, iar dominația ei asupra popoarelor vasale neruse să fie înlăturată".[9] Concret, planul se concentra deocamdată doar asupra părții occidentale a Europei: Germania ar fi urmat să obțină o rectificare de frontieră spre Franța și Belgia și mai ales dominația economică prin crearea unei „asocieri economice central-europene". În paralel, circulau în sfera superioară a puterii și alte proiecte, alte versiuni. Unul dintre acestea sugera, pe lângă cedări teritoriale din partea Franței, și compensarea (generoasă) a acesteia, căreia ar fi urmat să-i revină jumătatea valonă (de limbă franceză) a Belgiei; în asemenea condiții se spera ca Franța să devină un aliat al Germaniei!

Franța, deocamdată, avea mai puțină nevoie de proclamarea unor scopuri de război, fiindcă cea mai mobilizatoare propagandă era chiar invazia germană și necesitatea apărării propriului

9. Fritz Fischer, *op. cit.*, pp. 103–105.

teritoriu. Însă cine ar fi tentat să considere drept tipic „teutone" pretențiile de hegemonie exprimate la Berlin, în 1914, n-are decât să privească nu spre vreun vag plan francez din același moment, ci spre realitatea concretă a soluțiilor de pace impuse după conflict. Franța a urmărit atunci diminuarea la minimum a Germaniei, inclusiv prin detașarea (idealul francez ar fi fost anexarea) Renaniei și a regiunii miniere Saarland (Sarre), și instaurarea unei hegemonii politice și chiar economice franceze în Europa; francezii au mai fost temperați, cât de cât, în urmărirea acestor obiective, de aliații anglo-saxoni (Marea Britanie, mai ales, care nu înțelegea ca dezechilibrul european în favoarea Germaniei să se transforme într-un nou dezechilibru, în favoarea Franței). Deosebirea consta totuși în „talia" diferită a celor două țări; nici demografic, nici economic, Franța nu avea dimensiunea și posibilitățile Germaniei.

Scopurile mari de război, tentațiile imperialiste nu pot fi, desigur, scoase din ecuația conflictului mondial. E de presupus chiar ca Germania să le fi avut într-o măsură mai mare decât alții. Se simțea „înghesuită" pe continent, în timp ce concurenții săi (Rusia, Franța, Marea Britanie, Statele Unite) își extinseseră imperiile fără încetare; mai mult chiar, se considera

amenințată, în însăși existența ei, de tăvălugul slav spre est, iar spre vest de „latini", aliați eventual cu anglo-saxonii. Realitate a îngrădirii și a primejdiei, sau „reprezentare" cel puțin exagerată? Ce importanță mai are? Încă o dată, nu realitățile, ci reprezentările conduc jocul. Oricum ar fi și oricât vor fi cântărit cauzele mari și reprezentările de tot felul, determinant a fost însă mecanismul concret al declanșării incendiului. Asasinarea lui Franz Ferdinand, decizia Austro-Ungariei de a pedepsi Serbia, mobilizarea armatei ruse, invazia germană a Franței și a Belgiei au fost verigile lanțului cauzal, rotițele mecanismului declanșator. Rotița germană e de departe cea mai bătătoare la ochi. Rotița franceză, aproape invizibilă. În plan moral, germanii au ieșit foarte șifonați. Dar mecanismul, ca să funcționeze, avea nevoie de toate rotițele. În sens strict funcțional, nu era una mai importantă decât altele. Dacă un bosniac exaltat nu l-ar fi ucis pe arhiduce, n-ar fi fost (cel puțin, n-ar fi fost atunci) război. Dacă Germania n-ar fi sprijinit Austro-Ungaria, n-ar fi fost război. Dar probabil n-ar fi fost război nici dacă Franța ar fi atras atenția Rusiei că nu e cazul să se precipite. Rotița franceză n-a acționat nici ea în direcția păcii. Până la urmă, răspunderea e împărțită, și n-avem cum să calculăm „procentele de vinovăție".

De la învinovățirea exclusivă a Germaniei și a aliaților săi la recentele interpretări care se vor cât mai echilibrate, drumul este lung. Au contribuit la schimbarea de perspectivă și cercetările istorice aprofundate, au contribuit însă – decisiv – noile raporturi europene. Apropierea franco-germană a netezit și retrospectiv o istorie altădată dramatizată în spirit conflictual.[10] Cea mai bună ilustrare o oferă manualul comun de istorie franco-german. Iată ce li se spune elevilor cu privire la cauzele războiului: „Ambițiile maritime și coloniale ale Germaniei și puterea sa economică tensionează relațiile cu Anglia. În imperiul lui Wilhelm II se impune ideea unei încercuiri de către puterile Antantei și a caracterului inevitabil al războiului. Legile militare germane din 1912 și 1913 măresc efectivele și, în 1913, Franța adoptă «legea de 3 ani» [lege care mărea de la 2 la 3 ani durata serviciului militar, pentru a spori efectivul armatei franceze]. Rusia, atentă la interesele slavilor, mai ales ale celor din Serbia, și Austro-Ungaria, neliniștită în ceea ce privește coeziunea imperiului său multinațional, se află în concu-

10. O istorie comună, franco-germană, a Primului Război Mondial: Jean-Jacques Becker și Gerd Krumeich, *La Grande Guerre. Une histoire franco-allemande*, Tallandier, Paris, 2008.

rență în Balcani...“ Cât despre mecanismul declanșator: „solidaritățile diplomatice, sentimentul caracterului ineluctabil al războiului și teama unei întârzieri în mobilizare îl fac să fie incontrolabil“.[11]

Nimeni nu mai e pus, așadar, la stâlpul infamiei, vinovăția e atenuată și difuză. Să sperăm că o asemenea interpretare, nuanțată, e mai aproape de adevăr. Nu e însă cazul să ne facem iluzii cu privire la obiectivitatea istoriei sau a istoricilor. Ideologia solidarității europene își spune astăzi cuvântul la fel cum și l-a spus ideologia confruntării dintre națiuni, în urmă cu un veac.

11. *Histoire / Geschichte. L'Europe et le monde du congrès de Vienne à 1945*, sub direcția lui Peter Geiss, Daniel Henri și Guillaume Le Quintrec, Nathan, Paris, 2008, p. 192.

Germania: o victorie posibilă

ÎN MOD CERT, Germania era cea mai puternică și mai performantă dintre țările angajate în conflict în 1914. Imperiul german, creat în jurul Prusiei, în 1871, cunoscuse o creștere accelerată, lăsându-și în urmă concurentele europene. Avea, la 1871, o populație de 39 de milioane de locuitori, puțin mai mult decât Franța (38 de milioane) și decât Marea Britanie (35 de milioane). În 1914, ajunge însă la 67–68 de milioane, în timp ce Franța abia atinsese 40 de milioane, iar Marea Britanie crescuse la 45 de milioane. Partea sa din PIB-ul mondial, apreciată pentru 1870 la 6,5%, la egalitate cu Franța, urcă în 1913 la 8,7%, față de Franța – 5,3%; în același interval, Marea Britanie scăzuse de la 9% la

8,2%. Așadar, în momentul când începe Primul Război Mondial, economia germană ocupă primul loc în Europa (și al doilea pe glob, după Statele Unite ale Americii, a căror parte din PIB-ul mondial crescuse de la 8,8% în 1870, la 18,9% în 1913; Marea Britanie, propulsată pe primul loc de Revoluția industrială, coboară două trepte, așezându-se pe locul al treilea[12]). În plus, economia germană excela în ramurile noi și tehnologiile de vârf: industrie chimică, aparatură electrică, produse farmaceutice... Aceeași dinamică în plan cultural și științific. Universitățile germane erau reputate drept cele mai bune din întreaga lume. Savanții germani dădeau tonul în mai toate domeniile de cercetare: de la fizică, chimie și biologie, până la filologie și istorie. Din 1901 (când încep să fie acordate) și până în 1918, Germania obține 17 premii Nobel științifice (6 pentru fizică, 7 pentru chimie, 4 pentru medicină), tot atâtea câte au luat laolaltă Franța (8 premii), Marea Britanie (7) și Statele Unite (2).

Succesul rapid poate fi periculos. Stârnește invidii de jur împrejur și riscă totodată să-l îmbete pe beneficiar, împingându-l la atitudini și reacții excesive. În cazul Germaniei avem de-a

12. Angus Maddison, *The World Economy*, vol. 2, *Historical Statistics*, OECD, 2006, p. 641.

face cu un amestec de frustrări și de nemăsurat orgoliu: o mare putere, căreia nu i se acorda importanța cuvenită! Amestecul acesta explică în bună măsură lipsa de tact și greșelile flagrante comise în politica internațională (începând cu provocările inutile la adresa Angliei și Franței), care au făcut-o să pară mai agresivă decât era în realitate.

O problemă nesoluționată a Germaniei consta în insuficiența controlului asupra Puterii. Reichstagul (camera inferioară a Parlamentului) se alegea democratic, prin vot universal (masculin), însă guvernul nu era responsabil în fața aleșilor, cancelarul fiind numit (sau destituit) de Împărat. La vârf, politica se făcea, așadar, într-un cerc restrâns și închis. Se adăuga, în buna tradiție prusacă, și o influență considerabilă a corpului militar, practic independent de puterea civilă și ascultând doar de împărat. Riscul era ca, în timp de război, autoritatea să devină și mai autoritară, iar militarii să capete și mai multă putere. Ceea ce s-a și întâmplat. Or, nimic nu e mai dezastruos decât un război condus de militari, prea ușor înclinați să uite că războiul e doar un mijloc și nicidecum un scop în sine.

Pe de altă parte, caracteristică Germaniei era și o foarte puternică mișcare socialistă, animată de o ideologie republicană, anticapitalistă, antimilitaristă și antirăzboinică. Cu peste un

milion de aderenți, Partidul Social-Democrat era cel mai mare partid socialist din lume și cel mai mare partid din Germania, obținând, la alegerile din 1912, 35% din voturi (un german din trei a votat socialist!) și devenind astfel, cu 28% din mandate, primul partid din Reichstag. Deocamdată, socialiștii erau ținuți departe de centrul puterii, dar momentul lor se apropia, ceea ce prevestea fie o restructurare corespunzătoare a sistemului, fie, pur și simplu, dispariția monarhiei. Totuși, în august 1914, socialiștii, adversari fermi ai războiului, și-au declarat acordul cu războiul purtat de Germania, votând în Reichstag creditele necesare. Până și ei împărtășeau convingerea că patria era amenințată și că Germania, în ciuda aparențelor, se angajase într-un război defensiv, de apărare a existenței sale. Cu atât mai mult cu cât în tabăra opusă se afla Rusia, puterea reacționară prin excelență, diabolizată de socialiști, începând cu Karl Marx (printr-o ironie a istoriei, tocmai Rusia avea să devină la scurt timp patria socialismului victorios – într-o versiune foarte diferită însă de socialismul visat în Occident).[13]

În Germania domnea convingerea că războiul nu poate fi pierdut. E drept că, în ceea ce

13. Despre Germania, în general: Lucian Boia, *Tragedia Germaniei, 1914–1945*, Humanitas, București, 2012.

privește capacitatea industrială și militară, nici un alt stat european nu se ridica la nivelul ei. Problema era cu câți adversari avea să se confrunte și pe câți dintre potențialii săi aliați mai putea să se bizuie. Intrarea Angliei în război (consecință imediată a invaziei Belgiei) a fost o primă lovitură îngrijorătoare; însemna nu numai un plus de efective adăugate armatei franceze, dar și o amenințătoare blocadă a mărilor, interzicând germanilor orice sursă de aprovizionare în afara Europei. Pe de altă parte, s-a petrecut defecțiunea aliaților: Italia și România, ambele atrase de perspectiva câștigurilor teritoriale pe seama Austro-Ungariei. Italia se alăturase în 1882 Germaniei și monarhiei habsburgice, formându-se astfel Tripla Alianță. Era o replică dată Franței, care își instalase stăpânirea în Tunisia, năruind visul colonial italian. Acum, în 1914, Italia își găsise altă direcție de acțiune: ținuturile de la frontiera cu Austro-Ungaria, Tirolul în principal, cu populație parțial italiană, și chiar o extindere pe țărmul estic al Adriaticii, dincolo de spațiul etnic italian. România, la rândul ei, se alăturase Triplei Alianțe în 1883, pentru a-și asigura securitatea în raport cu Rusia; odată izbucnit războiul, teama de Rusia s-a dovedit mai puțin motivantă decât dorința de alipire a provinciilor majoritar românești din Austro-Ungaria: Transilvania și

Bucovina. Pentru Germania, Austro-Ungaria nu se arăta chiar aliatul ideal. Prin structura ei multietnică, ațâța iredentismele de jur împrejur. Țări care ar fi fost poate înclinate să meargă cu Germania nu erau deloc dispuse să meargă cu Austro-Ungaria; erau de fapt interesate să meargă împotriva ei (și, implicit, a Germaniei). În plus, în contrast cu atât de eficienta Germanie, Austro-Ungaria era un organism complicat, care funcționa greoi și nu deosebit de eficient. Armata sa nu a strălucit deloc, nici față de Serbia, nici față de România, nici față de Italia, iar pe teatrul de operații cu Rusia cu atât mai puțin. În rest, doar Bulgaria (care urmărea să-și ia revanșa pentru înfrângerea din 1913) și Imperiul Otoman (aflat de două veacuri în conflict cu Rusia) s-au mai alăturat Germaniei. Prea puțin în raport cu formidabila coaliție antigermană. Germania a rămas aproape singură, trebuind în multe situații să suplinească și insuficiența aliaților. S-a temut de războiul pe două fronturi, dar a ajuns să lupte chiar pe mai multe, socotind și contribuția adusă la înfrângerea Serbiei, în 1915, și a României, în 1916– 1917 (ca și încadrarea armatei turce cu ofițeri germani).

Chiar și așa, și în ciuda eșecului inițial de pe Marna, Germania s-a aflat practic tot timpul și pe toate fronturile într-o poziție de relativă

superioritate. Insuficient, totuși, pentru a forța decizia. Nu a fost însă atât de nejustificată cât ar părea astăzi credința că războiul va fi, totuși, până la urmă, câștigat. Ce s-ar fi întâmplat dacă aliații de până la 1914, care o părăsiseră, ar fi rămas măcar neutri? Intrarea României în război, în august 1916, a costat Germania câteva divizii, retrase inclusiv de pe frontul de Vest, în toiul bătăliei de la Verdun și trimise în Transilvania, unde austro-ungarii nu reușeau să oprească ofensiva românească, și a concentrat apoi, și pe parcursul anului 1917, importante forțe germane. Cu aliați care s-ar fi descurcat singuri mai bine, Germania ar fi avut o șansă în plus.

Numirea, în august 1916, a mareșalului Hindenburg – asistat de generalul Ludendorff – în fruntea statului-major general a marcat începutul unei noi etape. Germania devine aproape o dictatură militară, cu un guvern și un parlament mai mult de formă. Sub direcția armatei, se organizează mobilizarea economică („planul Hindenburg"). Iar în ianuarie 1917, Hindenburg și Ludendorff („creierul" fiind acesta din urmă) impun împăratului și cancelarului declanșarea războiului submarin nelimitat. Era răspunsul la blocada britanică. Flota germană de submarine începe să scufunde, fără discriminare, nave de război și vase comerciale, atât inamice, cât

și neutre. Nu mai contau mijloacele, ci doar scopul: tăierea surselor de aprovizionare ale adversarilor. A fost inițial un succes: 885.000 de tone trimise pe fundul mării în mai 1917, 700.000 în iunie, un total de 3,5 milioane în mai puțin de șase luni. Se întrevedea asfixia iminentă a comerțului britanic. Apoi, din păcate pentru Germania, tonajele scufundate au început să scadă, până când pierderile au devenit „suportabile" (în principal, grație organizării convoaielor escortate). Urmarea a fost cu totul alta decât cea dorită: nu ruina Marii Britanii, ci intrarea în război, în aprilie 1917, a Statelor Unite ale Americii, ca răspuns la războiul submarin. După planul von Schlieffen și invadarea Belgiei, a fost a doua mare operație germană gândită în termeni strict militari și deloc politici, cu ignorarea totală a oricărui principiu moral sau de drept internațional. Explicația e simplă și pragmatică: trebuia câștigat războiul, iar Germania se afla într-o situație ingrată în comparație cu adversarele ei. Ce alt răspuns ar fi putut da blocadei care o afecta din ce în ce mai tare? Soluțiile brutale și cinice adoptate de responsabilii germani țin și de o anume fatalitate: au părut a fi – pe drept sau pe nedrept – singurele eficiente. Fapt e că, din războiul submarin, care trebuia să îngenuncheze Anglia,

Germania s-a ales doar cu declarația de război a Statelor Unite (care poate ar fi intervenit oricum, până la urmă, dar nu chiar atunci, lăsându-i-se Germaniei un răgaz suplimentar).

Dacă războiul submarin nu a dat rezultatele scontate, o altă decizie a tandemului Hindenburg–Ludendorff s-a dovedit mai judicioasă: deplasarea efortului principal de pe frontul de Vest pe cel de Est. Față de linia aproape imobilă a frontului apusean („războiul de tranșee"), în Răsărit operațiile militare se desfășurau pe spații largi; era mai ușor de combinat o lovitură. Erau de asemenea șanse ca rezistența Rusiei să se dovedească mai slabă ca a aliaților occidentali. Primul Război Mondial a fost și o competiție de „suportabilitate"; corpul social nu poate îndura la nesfârșit jertfele și privațiunile unui război total. Necunoscuta era cine va ceda mai întâi. A cedat Rusia, și așa minată de contradicții sociale, pe care războiul n-a făcut decât să le ducă la punctul de explozie. E curios cum responsabilii Imperiului au lansat țara cu atâta ușurință în război (de dragul Serbiei... sau al Constantinopolului!), când exista precedentul din 1904–1905: dezastruosul război cu Japonia, urmat de un val revoluționar. Dubla revoluție din februarie și octombrie 1917 a avut ca rezultat prăbușirea țarismului, victoria în

cele din urmă a bolșevicilor, dezmembrarea parțială a imperiului și câțiva ani de război civil. Prin Tratatul de la Brest-Litovsk (3 martie 1918), Rusia sovietică renunța la Ucraina, la Polonia, la Bielorusia, la țările baltice, intrate toate, ca state „semiindependente", în orbita Germaniei. Era, pentru Germania, un succes de proporții. România, care, după înfrângerea din 1916 și abandonarea sudului țării, reușise să apere cu succes în 1917 teritoriul neocupat al Moldovei, e nevoită la rândul ei să încheie pace separată; n-avea cum să continue singură rezistența, când întregul front răsăritean se prăbușise. Germania câștigase pe jumătate războiul. Dimpotrivă, pentru aliații occidentali, 1917 a fost un an foarte prost. Chiar dacă războiul submarin nu reușise, pierderile suferite erau enorme. E drept, America intrase în război, dar, până să treacă trupele sale Atlanticul, înfrângerea Rusiei și a României crea o situație periculoasă, prevestind o apropiată concentrare a trupelor germane pe frontul occidental. Tot în 1917, timp de câteva luni, armata franceză e cuprinsă de răzmerițe; până la urmă nu s-a întâmplat nimic grav, semnalul rămânea totuși neliniștitor. Și în Germania, lipsurile, îndeosebi cele alimentare, deveneau tot mai greu de suportat; e drept, se putea spera, acum, la o

ameliorare, grație exploatării resurselor teritoriilor ocupate în Est.

Oricum, 1918 a însemnat pentru Germania atingerea obiectivului dorit din primul moment: acela de a nu lupta decât pe un singur front. Logic părea ca războiul să fie acum câștigat, până la capăt. A fost însă pierdut, și încă în mod catastrofal. E ceea ce germanii n-au reușit să înțeleagă, și de aici o întreagă psihodramă în perioada imediat următoare, prin recursul la teoria complotului și imaginarea „loviturii de pumnal" date pe la spate. Într-adevăr, cum a putut Germania să câștige luptând pe două fronturi și să piardă, luptând pe unul singur?

Ofensiva germană pe frontul de Vest se declanșează la 21 martie 1918 și, timp de câteva săptămâni, pare irezistibilă. Era ultima bătălie! Germanii se cred mai aproape ca oricând de victorie, iar francezii încep să se teamă că ar putea fi mai aproape ca oricând de înfrângere. Dar se repetă într-un fel scenariul din 1914: este a doua bătălie de pe Marna. Înaintarea germană se înnămolește, iar trupele reunite franco-anglo-americane, sub comanda mareșalului Foch, preiau ofensiva începând din 18 iulie. Pentru Germania, războiul era pierdut, aproape de pe o zi pe alta!

Răsturnarea de situație, spectaculoasă, neașteptată, e totuși întru totul explicabilă. În ul-

tima ofensivă, germanii își aruncaseră cele din urmă resurse. Soldații erau subalimentați, epuizați. Îi mai ținea doar speranța unei victorii apropiate, năruită odată cu oprirea înaintării. Diviziile se goleau treptat de oameni, până la punctul de a deveni aproape fictive; pe zi ce trece, se înmulțeau dezertările sau neîntoarcerile din permisii. Moralul se prăbușise iremediabil, pe front, ca și în spatele frontului. În principiu, s-ar fi putut trece la un război defensiv, dar și acesta cu finalul cunoscut dinainte, odată ce forța adversarilor creștea fără încetare, prin afluxul trupelor americane (ca și prin sprijinul economic și financiar acordat de Statele Unite). Și cum s-ar fi putut continua, cu oameni care nu mai voiau să lupte? Nici măcar o pace „albă" nu mai era posibilă; Germania ar fi putut să câștige războiul, dar, necâștigându-l, era condamnată să-l piardă.

Se adăuga și defecțiunea propriilor aliați, care, și așa, nu o ajutaseră prea mult, și adesea chiar o stânjeniseră. Bulgaria, prima, semnează armistițiul (echivalent cu o capitulare), la 29 septembrie 1918. În aceeași zi – și nu e o coincidență – Ludendorff cere guvernului german să facă demersuri în vederea păcii, alternativa fiind înfrângerea, invadarea țării și haosul revoluționar. Urmează Turcia, care iese din război

la 30 octombrie 1918. Și, în sfârșit, Austro-Ungaria, la 3 noiembrie 1918: o Austro-Ungarie care de fapt încetase să mai existe, mai multe dintre națiunile componente proclamându-și deja independența (inclusiv Ungaria, la 30 septembrie). Descompunerea dublei monarhii a fost un proces rapid, ca și înfrângerea Germaniei. Până în toamna anului 1918, Austro-Ungaria dovedise o coeziune remarcabilă, care părea a dezminți presupusa dorință de independență a naționalităților; aceasta s-a manifestat însă din plin în ultimele săptămâni de război. Austria avea să se transforme rapid dintr-un mare imperiu într-o mică republică.

Scenarii de victorie germană se pot imagina oricâte, și nu sunt defel nerealiste, de vreme ce totul s-a jucat pe muchie de cuțit, și chiar în condiții de superioritate, până aproape de sfârșit, a armatei germane. Cert este că Germania ar fi fost avantajată de un război mai scurt. Timpul a lucrat în favoarea celorlalți, care dispuneau de deschidere spre lumea întreagă, în timp ce Germania era ferecată în spațiul limitat al Europei Centrale. Insuficiența resurselor a fost marea ei problemă. Încălcarea principiilor de morală în favoarea logicii pur militare (planul von Schlieffen, războiul submarin...) s-a întors de fapt împotriva ei. Ca și subaprecierea adversarului: Franța, în 1914, a rezistat incomparabil

mai bine față de cum își imaginau germanii, și nici Rusia n-a fost chiar atât de ușor de scos din luptă.

Aparent, nu trebuia adăugat prea mult pe talerul Germaniei pentru ca balanța să încline în favoarea ei. Ce s-ar fi întâmplat dacă România, în august 1914, în loc să-și proclame neutralitatea, s-ar fi alăturat Germaniei, așa cum considera Carol I că ar fi fost de datoria sa? Bineînțeles că nu știm ce s-ar fi întâmplat; dar n-a lipsit ipoteza potrivit căreia consolidarea, prin armata română, a frontului răsăritean al Puterilor Centrale ar fi permis Germaniei, în vest, acel plus de care avea nevoie pentru a da Franței lovitura decisivă.

Ipoteza cea mai tentantă e probabil aceea a neangajării Germaniei în războiul submarin. Ceea ce i s-a părut atunci comandamentului de la Berlin a fi soluția salvatoare a devenit principala sursă a înfrângerii. Probabil că, în lipsa acestei strategii care a afectat grav, pe lângă comerțul aliaților, interesele neutrilor, și îndeosebi ale Americii, Statele Unite n-ar fi intrat în conflict (oricum, n-ar fi intrat atunci). Fără americani, franco-britanicii riscau să fie înfrânți (și așa, s-au aflat în 1918 la doi pași de înfrângere). Poate că n-ar fi fost înfrânți, dar e greu de crezut că ar fi putut să învingă. Sprijinul

Statelor Unite a creat un cert dezechilibru în favoarea lor (acces nelimitat la creditele și la piața americană și un corp expediționar care, chiar dacă s-a angajat târziu în luptă, și-a avut partea lui de contribuție în campania anului 1918 și a însemnat mai ales o garanție pentru viitor; dacă războiul se prelungea, armata americană ar fi devenit forța principală a coaliției, așa cum avea să se întâmple în al Doilea Război Mondial, și am fi avut o „pax americana", cu atât mai mult cu cât Rusia ieșise din joc). Pe scurt, fără Statele Unite, Franța și Marea Britanie ar fi fost obligate, în cel mai bun caz, să se mulțumească cu o „pace albă" în Apus: fără învingători și învinși.[14] Doar că nu trebuie uitat că între timp Germania învinsese în Est și era deja stăpână peste o bună parte din Europa Centrală și Răsăriteană. O asemenea pace ar fi reprezentat pentru ea o victorie de proporții.

O altă greșeală a comandamentului german poate fi considerată dezangajarea tardivă și incompletă de pe frontul de Est. Vrând să obțină cât mai mult, germanii au tărăgănat negocierile

14. Opinia unui istoric francez: „Dacă Statele Unite n-ar fi intrat în război, Franța și Marea Britanie ar fi trebuit, probabil, să accepte să semneze o pace albă" (André Kaspi, „Les États-Unis dans la guerre. Avril 1917–novembre 1918", în *Encyclopédie de la Grande Guerre, 1914–1918*, *op. cit.*, p. 516).

cu rușii (ceea ce au făcut și aceștia, sperând, în ceea ce-i privește, să piardă cât mai puțin), iar apoi, pentru a-și asigura controlul și în vederea exploatării teritoriilor ocupate, au menținut în regiune un număr mare de militari, efective care le-ar fi fost mult mai utile pe frontul de Vest.[15] Fără intrarea în război a Statelor Unite, Germania ar fi putut câștiga. Fără intrarea în război a Statelor Unite și dacă și-ar fi folosit din plin trupele disponibile de pe frontul răsăritean, șansele ei de a obține victoria ar fi devenit considerabile.

Și atunci, chiar să nu fi avut deloc dreptate cei care au mizat în 1914 pe Germania? Într-un moment când nimeni nu lua în considerare intervenția Americii. Germania a pierdut, dar putea la fel de bine să iasă câștigătoare.

---

15. „Pentru a-și păstra cuceririle, germanii au trebuit să-și mențină în Est aproximativ 40 de divizii. În realitate, din lăcomie, generalii germani (susținuți de o mare parte a opiniei publice) au lăsat să le scape șansa. Abia la 27 august 1918 s-a semnat un acord germano-sovietic secret, un fel de alianță între Germania și puterea sovietică, ce permitea Germaniei să transfere în Vest un anumit număr de divizii. Câteva săptămâni mai devreme, vreo douăzeci de divizii suplimentare i-ar fi permis să câștige războiul; acum era prea târziu." (Jean-Jacques Becker, *La Grande Guerre*, *op. cit.*, p. 66)

România: „atât de mult noroc"

INTERPRETAREA ROMÂNEASCĂ a Primului Război Mondial se înscrie într-o întreagă mitologie. Nimic mai firesc, de altfel, de vreme ce aici se află actul fondator al României moderne. România, în configurația ei actuală, este creația Primului Război Mondial (chiar dacă s-a mai pierdut o parte din teritoriul interbelic al României Mari).

Mitologică este invocarea unității naționale ca un „vis de veacuri" al românilor, așadar începând dintr-o vreme când nimeni în Europa nu urmărea asemenea proiecte. Mitologică și cvasiunanimitatea care s-ar fi manifestat în sprijinul intrării României în război alături de puterile Antantei, în vederea eliberării Transilvaniei.

La fel, și trecerea sub tăcere a faptului că opțiunea pentru Transilvania însemna și renunțarea (aparent, definitivă) la Basarabia.

Până la urmă, istoria a decis întru totul în favoarea românilor, ceea ce l-a făcut pe liderul conservator Petre P. Carp să afirme că România are atât de mult noroc, încât nici nu-i mai trebuie oameni politici competenți care să se ocupe de soarta țării.

E o bună parte de adevăr în vorbele lui Carp. Decizia guvernului Brătianu (luată în acord cu regele Ferdinand și ratificată de Consiliul de Coroană) de a intra în război, în august 1916, împotriva Puterilor Centrale, poate să pară astăzi perfect fundamentată. Lui Ionel Brătianu și celor care au gândit ca el li se datorează în mare măsură crearea României Mari. Judecăm însă așa fiindcă știm până la capăt ce s-a întâmplat. În 1916, nimeni nu știa. Se putea constata, dimpotrivă, o oarecare superioritate germană, pe diversele fronturi. Statele Unite erau încă departe de a-și fi precizat poziția, iar Rusia se apropia cu pași repezi de momentul revoluției (desigur, nici asta nu se putea bănui). A declara în acel moment război Austro-Ungariei și, implicit, Germaniei însemna cel puțin o mare imprudență. Peste toate, armata română s-a dovedit complet nepregătită pentru războiul

modern. I-a mai revenit și misiunea, practic imposibilă, de a acoperi cel mai lung dintre fronturi: întreg arcul Munților Carpați și întregul curs al Dunării, de la intrarea fluviului în țară până la Mare (traversând și frontiera terestră a Dobrogei). Germanii încercaseră să evite războiul pe două fronturi: românii îl acceptau din primul moment, ca inevitabil, cu bulgarii și germanii la sud de Dunăre și cu austro-ungarii (în curând și cu germanii) de partea cealaltă a Carpaților. Li se promitea în schimb sprijinul foarte nesigur al ineficientului corp expediționar aliat de la Salonic (care ar fi urmat să atace Bulgaria dinspre sud) și al unei Rusii care n-avea deloc intenția să-și prelungească frontul la nesfârșit și nici nu dorea o Românie victorioasă (și cu prea multe pretenții) la masa tratativelor. Brătianu a aruncat țara într-un neînchipuit dezastru, singura justificare a deciziei luate fiind convingerea că, orice s-ar întâmpla, Antanta va câștiga războiul, și România, evident, împreună cu ea. Așa a și fost. Dar nu fiindcă Brătianu ar fi gândit impecabil în 1916, ci fiindcă așa a decis Istoria în 1918. Desigur, decisiv rămâne până la urmă faptul că s-a tras cartea câștigătoare.

Corespundea „intrarea în acțiune" din august 1916 unui „ideal național" împărtășit de toți

românii? Ar fi prea mult spus. Cei mai mulți dintre români, țărani (80% din populație) și neștiutori de carte (60%), aveau cu totul alte preocupări și alte griji; probabil că nici nu auziseră de „idealul național". Acesta era prezent în sfera mult mai restrânsă a „opiniei publice", formată din persoane cu un oarecare fond de cultură și manifestând mai mult sau mai puțin interes pentru treburile publice. Dar nici opinia publică nu se manifestă autonom. E rezultatul unei modelări ideologice (prin sistemul de educație, în primul rând) și înregistrează în permanență impulsurile venite dinspre clasa politică și mijloacele de informare. La acest nivel, într-adevăr, sentimentul majoritar era acela al unei întregiri naționale în primul rând cu Transilvania și al solidarității cu Antanta, îndeosebi cu Franța, marele reper cultural al elitei românești. Transilvania plus Bucovina păreau a fi o răsplată suficient de convingătoare, pentru a uita cu totul cealaltă provincie românească, Basarabia, de care nici nu putea fi vorba în condițiile alianței cu Antanta, adică și cu Rusia. Fapt este că Transilvania strălucea mult mai tare decât Basarabia în imaginarul românesc; era o țară mai întinsă, mai frumoasă, mai bogată și care își adusese o contribuție substanțială la cultura românească modernă. Alegere

explicabilă, dar presupunând și prețul de rigoare: deprecierea Basarabiei, împingerea ei la marginea preocupărilor naționale românești, cu urmări care nu s-au șters până astăzi.

Așadar, intrarea în acțiune la 1916 nu avea cum să urmărească deplinul ideal național, ci un ideal național trunchiat, cu Transilvania și Bucovina, dar fără Basarabia. Pe de altă parte, împlinirea proiectului românesc, atât cât se putea realiza, nu excludea și o tentație expansionistă, intenția de a trece și dincolo de frontierele etnice incontestabile. Întâlnim și în acest punct o naivă mitologie românească, anume că românii n-ar fi dorit niciodată altceva decât să fie stăpâni pe propriul lor pământ. Multă vreme, ce-i drept, nu-și permiseseră mai mult decât atât. Odată cu războaiele balcanice, se înfiripase însă și o „mică" tentație imperialistă, manifestată atunci prin anexarea Cadrilaterului (fără nici o umbră de drept „național" românesc). Iar acum, în 1916, venise momentul să se pună în aplicare, e drept, doar spre limita ei de apus, sintagma „de la Nistru pân' la Tisa", formula sintetică a spațiului românesc. În fapt, Tisa străbătea ținuturi locuite aproape exclusiv de unguri; spre deosebire de Nistru, timp de veacuri graniță răsăriteană a Moldovei, nu fusese niciodată o frontieră românească. Românii însă

au insistat și au obținut, prin tratatul încheiat cu Puterile Antantei (care, deocamdată, promițând, nu aveau nimic de pierdut), pe lângă teritoriul majoritar românesc, și actualul Banat sârbesc, ca și o bună parte din ceea ce avea să rămână în cele din urmă Ungariei, până la Tisa. Când toți erau cuprinși de tentații teritoriale, de ce ne-am închipui că doar România ar fi fost un model de moderație!

„Antantofilii“, net majoritari, nu ocupau totuși întreg spectrul opiniei publice sau al vieții politice. Îi aveau în față pe cei pe care tot ei îi numeau, cu nedisimulat dispreț, „germanofili“.[16] Intrau în această categorie, de-a valma, partizanii (nu prea mulți) ai unei participări la război alături de Puterile Centrale, ca și susținătorii (ceva mai numeroși) ai neutralității (neutralitatea României convenind până la urmă Puterilor Centrale, odată ce acestea se convinseseră că nu pot să o atragă în război de partea lor; se mulțumeau, în consecință, cu rolul României de furnizoare de materii prime). Minoritari, desigur, „germanofilii“ nu erau totuși chiar atât de puțini și nici cu totul lipsiți de influență.

16. Cu privire la curentul „germanofil“ din România: Lucian Boia, *„Germanofilii“. Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, Humanitas, București, 2009.

Dezavuați însă de Istorie la capătul evenimentelor, au rămas marcați cu amprenta unei rătăciri naționale, în cel mai bun caz, dacă nu a unei trădări de-a dreptul; în consecință, exceptând menționarea în treacăt a câtorva nume, istoriografia românească nici nu s-a prea mai ocupat de ei; deranjau, prin prezența lor, unanimitatea imaginară din jurul proiectului național.

În termeni politici, cam jumătate din membrii Partidului Conservator, unul din cele două mari partide ale țării, erau „germanofili", în frunte cu liderii săi istorici: Petre P. Carp, Titu Maiorescu și Alexandru Marghiloman. Dintre liberalii mai cunoscuți, doar câțiva; printre aceștia, totuși, Constantin Stere, basarabean de origine, figură importantă a vieții intelectuale (fondator al *Vieții românești* și rector al Universității din Iași) și politice românești. Interesant e și faptul că „germanofilii" par a se înmulți pe măsură ce urcăm spre vârfurile elitei intelectuale, unde nu sunt mai puțin bine reprezentați decât adversarii lor; printre profesorii universitari sau printre academicieni, ca și printre scriitorii mai cunoscuți, raportul e oarecum egal între cele două curente opuse.

Argumentele lor? Mai întâi, considerau că nu era cazul ca România să întoarcă alianțele. Se asociase în 1883 cu Puterile Centrale, în

principal din teama de Rusia; ce motiv ar fi fost să se teamă acum mai puțin? „Idealul național", din punctul lor de vedere, nu se putea reduce la Transilvania. Era totuși și Basarabia. Și, încă, aflată într-o situație incomparabil mai grea. Românii transilvăneni aveau multe de reproșat, și pe drept cuvânt, clasei conducătoare maghiare, Ungaria fiind departe de a asigura cuvenitele drepturi egale ale naționalităților. Totuși, românii din Transilvania se bucurau de „avantaje" la care basarabenii nici n-ar fi îndrăznit să viseze. Se sprijineau pe o puternică organizare bisericească, în jurul celor două mitropolii: ortodoxă și greco-catolică, întreținеau o rețea densă de școli (e drept, mai mult școli primare, doar câteva licee și nici o universitate), se exprimau printr-o presă diversificată și combativă, dispuneau, în plan economico-financiar, de bănci românești... și întreținеau, în tot felul, legături strânse cu România. Peste toate reproșurile care i se puteau aduce, Ungaria era totuși un stat de drept, constituțional și parlamentar. Rusia se înfățișa însă ca un imperiu autocrat, în interiorul căruia românii basarabeni se aflau supuși unei acțiuni sistematice și eficiente de rusificare. „Germanofilii" atrăgeau atenția că e mult mai urgent pentru România să elibereze Basarabia, Transilvania mai putând să aștepte momentul, probabil nu prea îndepărtat,

când dubla monarhie fie s-ar fi restructurat radical, devenind o asociere de popoare egale, fie s-ar fi spart în bucăți, înfăptuindu-se astfel și mult dorita unire a Transilvaniei.

Se adăuga și faptul că România avea un drept incontestabil asupra Basarabiei, provincie răpită Moldovei în 1812, partea ei sudică fiind apoi retrocedată în 1856, dar din nou anexată de Rusia în 1878. Un drept similar putea invoca România și în ceea ce privește Bucovina, ruptă tot din Moldova, la 1775, și anexată de austrieci. Transilvania nu se afla însă într-o asemenea situație. Nu aparținuse niciodată României sau vreunuia dintre principatele care formaseră România la 1859. De la începuturile sale statale fusese înglobată în Ungaria și, chiar când Ungaria dispăruse, continuase, prin elita sa conducătoare și prin organizarea de stat, să se înfățișeze ca parte a vechiului regat ungar. Românii puteau invoca, firește, cum au și făcut, un drept etnic asupra Transilvaniei (populația românească fiind majoritară), dar nu și vreun drept istoric. Puteau să-i acuze pe unguri că îi asupreau sau îi discriminau pe români, dar nu-i puteau acuza că „răpiseră" vreodată Transilvania.

„Germanofilii" nu se opreau aici. Unii dintre ei, cel puțin, admiteau, de dragul demonstrației, posibilitatea înfăptuirii unei Românii cât mai

mari. În cazul că războiul va fi câștigat. Dar un război câștigat de România însemna – în și mai mare măsură – un război câștigat de Rusia. Ce mai conta atunci cât de mare va deveni România! Tot minusculă avea să rămână în raport cu Imperiul Țarilor. Rusia urma să se înstăpânească la Constantinopol și în Balcani, iar dacă Austro-Ungaria dispărea și ea, avea toate șansele să-și extindă influența în întreaga Europă Centrală. Era sfârșitul demonstrației, cu întrebarea subînțeleasă: „La ce ne va folosi o mare Românie, dacă România aceasta va fi înghițită de Rusia?“

Argumentele „germanofililor“ au fost aruncate în aer în 1918. Nu rezultă însă de aici că ei n-ar fi gândit rezonabil. N-au fost nici mai puțin patrioți decât ceilalți: nu înseamnă a fi mai puțin patriot dacă îți dorești Basarabia decât dacă vrei Transilvania. Amenințarea rusească nu era o vorbă în vânt; responsabilii intrării în război în 1916 au făcut cu totul abstracție de ea: considerau probabil că Franța și Marea Britanie vor avea suficientă influență la încheierea conflictului pentru a contrabalansa eventualele abuzive pretenții rusești. Cam naivă speranță! Problema, desigur, nu s-a mai pus, fiindcă Rusia a fost scoasă din război în 1917–1918, dar nimeni nu avea cum să ia în

calcul o asemenea ipoteză în 1916. Peisajul central-european s-ar fi prezentat la sfârșitul războiului fără Austro-Ungaria, cu o Germanie slăbită, cu o Românie întregită cu Transilvania și Bucovina, dar fără Basarabia, și cu o Rusie dominantă în întreaga regiune. Fiecare își poate imagina scenarii în consecință. Ceea ce putea să se întâmple atunci, dar nu s-a întâmplat, avea să se petreacă peste un sfert de veac, la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, Rusia (sub înfățișarea Uniunii Sovietice) devenind stăpână peste Europa Centrală. Și de data asta s-a evitat ce putea fi încă și mai rău: anexarea, pur și simplu, a micilor țări din regiune. Iar peste câteva decenii a urmat, din fericire, deplina detașare. Dar nici scenariul unei anexări (așa cum s-a întâmplat cu țările baltice) nu poate fi exclus din istoria virtuală.

Intrând în război pentru Transilvania și Bucovina, România a obținut nu numai aceste două regiuni, ci și Basarabia (care făcea parte din proiectul opus). Și, pentru ca paradoxul să fie întreg, neașteptatul câștig s-a petrecut nu în urma unor victorii, ci a unei înfrângeri catastrofale. În 1916, ofensiva peste Carpați s-a transformat repede în derută, întreg sudul țării, inclusiv Capitala, fiind ocupate de trupele inamice (în treacăt fie zis, Bucureștiul a fost

cedat fără luptă, dovedindu-se cu totul inutil impresionantul – și atât de costisitorul – sistem de fortificații care îl împrejmuia). În vara anului 1917, armata română, reorganizată cu sprijinul misiunii franceze, a reușit să respingă asalturile armatei germane, salvând astfel teritoriul neocupat al Moldovei. Însă, la scurt timp, degringolada rusească a pus capăt și rezistenței românești. Pacea preliminară de la Buftea (martie 1918) și Pacea „definitivă" de la București (mai 1918) amputau grav teritoriul țării, prin pierderea Dobrogei și a lanțului de munți de la frontiera cu Austro-Ungaria, punând totodată România în subordinea economică și politică a Puterilor Centrale. Este curios cum mai toți istoricii români denunță cu indignare duritatea ocupației germane și nedreptatea tratatului, uitând, se vede, că nu Puterile Centrale atacaseră România, ci invers. În 1914, încă, România era aliata lor. E drept, tratatul nu o obliga să le sară în ajutor, dat fiind că nu ele fuseseră atacate (chiar dacă Viena și Berlinul aveau o altă interpretare). De aici însă și până la a intra în război împotriva aliaților de ieri era cale lungă. Obiectivul fiind, desigur, eliberarea românilor transilvăneni de sub asuprirea ungurească. Dar românii transilvăneni se aflaseră sub aceeași asuprire și de-a lungul deceniilor

în care România beneficiase de alianța Austro-Ungariei. Se înțelege, proiectul național prima, dar să recunoaștem și celorlalți dreptul de a vedea în acțiunea românească o agresiune și o trădare. Cum totul ajunsese să meargă anapoda pentru România, „răzbunării" Puterilor Centrale li s-a adăugat, de partea cealaltă, și nemulțumirea puterilor Antantei, a Franței cu deosebire, pentru încheierea păcii separate: românii ar fi trebuit să reziste până la capăt (mai puțin în beneficiul lor, cât al aliaților)!

Unirea Basarabiei cu România, în martie 1918, a fost un câștig neașteptat în mijlocul dezastrului; rezultat direct al înfrângerii Rusiei, părea că justifică întru totul teza germanofililor; iată – afirmau aceștia –, dacă România ar fi mers alături de Puterile Centrale, ar fi dobândit Basarabia, poate și Bucovina (ca „dar" din partea Austro-Ungariei), și fără să piardă Dobrogea și regiunea munților.

După înfrângerea Rusiei, a urmat, la scurt timp, ieșirea din război a Germaniei și a Austro-Ungariei, astfel că Pacea de la București a rămas literă moartă. Iar România, și ea înfrântă, a continuat șirul alipirilor cu Bucovina și, în sfârșit, la 1 decembrie 1918, cu Transilvania. Vorba lui Carp: a avut noroc.

Atitudinea românilor transilvăneni ar merita o cercetare mai atentă. Istoricii români au por-

nit în genere de la ideea simplă că aceștia doreau cu toții Unirea, așa că ce ar mai fi de spus? În fapt, pentru ei problema era mai complicată decât pentru românii din Regat. „Regățenii“, dobândind Transilvania, aveau totul de câștigat și nimic de pierdut; câștigau o țară mai mare, cu mai multe resurse, și economice, și culturale, și urmau să reprezinte mai mult pe harta Europei... Și românii ardeleni aveau de câștigat: ajungeau printre români, scăpau de dominația ungurească... Doar că, spre deosebire de „frații“ lor de dincolo de Carpați, aveau și de pierdut: mult, puțin... rămânea de văzut. Pierdeau o parte din identitatea lor, de locuitori ai altei părți din Europa. Față de Bucureștii „balcanici“, reprezentau, în corpul neamului românesc, Europa Centrală. Aveau sentimentul (și, iarăși, n-are rost să încercăm a cântări „realitățile“, sunt de ajuns „reprezentările“) că sunt mai civilizați și, în toate, mai bine întocmiți decât românii din Regat (chiar dacă, între granițele Austro-Ungariei, se situau într-o poziție socială și culturală mai modestă decât germanii sau maghiarii). Era o societate mai coerentă, fără enormele discrepanțe de avere și de cultură din Regat (țărani, în cea mai mare parte, relativ puțini orășeni și cu o intelectualitate încă foarte apropiată de lumea satului). În România, se

occidentalizase doar elita (nu întru totul și în comportamente); în Transilvania, spiritul culturii occidentale pătrunsese însă mai adânc și mai temeinic. Contribuiseră la aceasta modelul german, pe de o parte (integrarea în monarhia habsburgică, prezența germanilor transilvăneni), ca și „unirea cu Roma" a unei părți din populația românească, prin întemeierea Bisericii greco-catolice (sau „unite"). Hotărât lucru, românii din Transilvania prezentau un profil destul de diferit față de cei din România. Intelectualii români transilvăneni erau de regulă de formație germană (austriacă), în timp ce, în România, modelul german, de asemenea prezent, se afla sub nivelul influenței franceze (dominantă în Regat, aproape inexistentă în Transilvania). În anii dualismului, cultura maghiară înregistrează de asemenea progrese repezi printre români. Un studiu detaliat asupra centrelor de formare ale intelectualității românești în această perioadă pune în evidență faptul că cei mai mulți dintre românii ardeleni studiau în universitățile ungurești (Budapesta și Cluj, în principal), încă destul de mulți în Austria (Viena, Graz...) și doar în mică măsură în Regat.[17]

17. Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000.

Românii erau nemulțumiți de situația de inferioritate socială și politică în care se aflau, dar în același timp impregnați de cultura central-europeană. Erau atrași de București, dar se simțeau încă legați și de Viena, și, în ciuda antagonismului politic, se apropiaseră mult și de limba și de cultura maghiară.

Până la urmă, doreau sau nu unirea cu România? Să zicem că da, dar nu mai mult decât își doreau rămânerea în interiorul unei monarhii habsburgice reformate. Cele două dorințe nu se aflau în același registru. Unirea cu România aparținea unei istorii virtuale, unui viitor posibil, dar încă nelămurit. În plan concret, mișcarea națională a românilor din Transilvania nu a acționat în sensul unirii cu România, ci strict, mai întâi, în vederea restaurării autonomiei Transilvaniei, apoi a obținerii deplinei egalități de drepturi în interiorul Ungariei. Între România, așa cum era ea, și o monarhie habsburgică, așa cum și-ar fi dorit să fie (o confederație de națiuni egale), preferința românilor transilvăneni ar fi mers probabil spre cea din urmă. Doar că nu a fost așa: la capătul războiului rămăsese doar soluția românească (se mai sugerase o posibilă, dar îndepărtată strategie de unire: nu prin ruperea Transilvaniei, ci, invers, prin aderarea României la monarhia habsburgică).

Ceea ce frapează în anii războiului, și nu numai în cazul românilor, este fidelitatea față de imperiu manifestată de națiunile componente, până în faza ultimă, când totul se năruie, pe neașteptate, într-o clipă. Sunt totuși puțini românii transilvăneni care, în 1914, aleg deschis, din primul moment, România (cazul lui Vasile Lucaciu și Octavian Goga, care trec în Regat). În rest, e o listă lungă de personalități transilvănene care își declară fidelitatea față de monarhie; e adevărat, nu prea aveau de ales... Însă intelectualii transilvăneni stabiliți în România aveau de ales și, mai mult chiar, puteau fi tentați să se alăture poziției majoritare. Or, vedem cum mulți dintre cei mai cunoscuți (cazul faimos este al lui Ioan Slavici, dar mai sunt și alții) înclină spre Puterile Centrale sau spre neutralitate (în mai mare măsură ca intelectualii originari din Regat). Nu s-au semnalat grave incidente naționale nici pe diversele fronturi. Armata austro-ungară și-a păstrat o coerență neașteptată, ceea ce indică totuși măcar „jumătate" de atașament față de monarhie. Înfrângerea, pe de altă parte, a declanșat o reacție în lanț, exact în sens opus. A fost un efect de avalanșă: odată ce dislocarea începuse să se producă, fiecare națiune s-a grăbit să-și afirme suveranitatea pe propriul teritoriu. Pentru ro-

mâni, pragul de neîntors a fost acela când Ungaria și-a proclamat separarea de Austria. Între Viena și București, românii transilvăneni puteau încă ezita. Dar, între Budapesta și București, alegerea era făcută din prima secundă. În orice caz, nu cu Budapesta! În condițiile în care n-ar mai fi beneficiat nici de virtualul arbitraj al Vienei. N-au mai folosit la nimic promisiunile de ultimă oră vizând democratizarea Ungariei și o nouă atitudine față de naționalități. În fața istoriei, Ungaria eșuase iremediabil.

Ce s-ar fi întâmplat dacă Austro-Ungaria nu pierdea războiul? Evident, nu s-ar fi dezmembrat în octombrie–noiembrie 1918. Soarta ei rămânea însă problematică. Presiunea naționalităților ar fi crescut, și asta ar fi însemnat sau o restructurare totală, sau, până la urmă, tot dispariția imperiului. Austria era mai pregătită pentru o soluție de acest gen decât Ungaria; nu se prezenta ca o națiune unitară, ci ca un conglomerat de provincii; și, chiar dacă germanii erau încă ceva „mai egali“ decât ceilalți, votul universal (masculin), introdus în 1907, îi așeza deja într-o postură minoritară. Pentru unguri însă, conceptul de stat național unitar părea intangibil. Și fără război, pericolul „exploziei“ rămânea cât se poate de real. Poate, cu prețul unui alt război sau al unui conflict civil. Pentru

propriile națiuni, ca și pentru Europa, monarhia habsburgică ar fi meritat o soartă mai bună; însă schimbarea ei din temelii era o operă greu de împlinit, dacă nu chiar imposibilă.

Ar fi avut România și alte căi de urmat? Desigur; în linii mari, erau trei soluții: războiul, așa cum a fost, alături de Antanta; război alături de Puterile Centrale; sau neutralitate, până la capăt. Prima dintre ele a avut o încheiere ideală: crearea României Mari. Nu știm cum s-ar fi încheiat celelalte. Alături de Puterile Centrale, România risca să fie înfrântă (dacă nu luăm în considerare ipoteza că sprijinul ei ar fi fost tocmai ce a lipsit Germaniei pentru obținerea victoriei). Dar, chiar cu o Românie înfrântă, dezmembrarea imperiilor vecine ar fi putut crea premise asemănătoare de unificare națională (ceea ce s-a și întâmplat în cazul Basarabiei, care a revenit României învinse). Demnă de luat în seamă e însă formula neutralității. În această ipoteză, România s-ar fi prezentat la sfârșitul conflictului mondial cu o armată intactă și ar fi avut la îndemână toate mijloacele pentru a înfăptui unirea provinciilor românești. Într-un fel, privind în perspectiva istoriei, ar fi fost poate rezolvarea cea mai avantajoasă. Ar fi scutit țara de cumplitele pierderi pricinuite de război, materiale și mai ales umane; raportat

la numărul populației, România s-a aflat printre beligeranții care au dat cele mai multe victime. Câți oameni merită să moară fie și pentru împlinirea unui ideal național? În 1914 nu se lua în calcul sfârșitul imperiilor, socotindu-se în consecință că România trebuie să plătească – printr-un tribut de sânge – teritoriul revendicat din Austro-Ungaria. Ironia istoriei stă în aceea că l-ar fi dobândit, poate, și „gratis“.

Dreptate și nedreptate la Versailles

CONFERINȚA PĂCII s-a deschis la Paris, iar în final tratatele de pace s-au semnat în împrejurimile capitalei franceze: la Versailles, cu Germania; la Saint-Germain, cu Austria; la Neuilly, cu Bulgaria; la Trianon, cu Ungaria; și la Sèvres, cu Turcia (Imperiul Otoman). Deciziile adoptate au avut parte, de la bun început, de o diversitate de aprecieri, mergând până la judecăți care se bat cap în cap. Învingătorii le-au judecat favorabil, deși au existat destule frustrări și în tabăra lor, unii dorind mai mult decât au putut să obțină (întreaga graniță pe Rin pentru francezi, Banatul întreg pentru români, „imperiul" adriatic, visat de italieni...). Din punctul de vedere al învinșilor, a fost pur și

simplu un dictat, inacceptabil prin consecințele sale. Germanii nu s-au putut resemna cu prevederile Tratatului de la Versailles, pe care au fost obligați să-l semneze; indignarea lor a condus drept la al Doilea Război Mondial. În urma dezastrului nazist, Germania și-a făcut însă *mea culpa*, și nu numai pentru al doilea război, ci și pentru primul, renunțând să mai pretindă ceva pe această temă. A rămas să protesteze Ungaria, care până astăzi consideră Trianonul o nedreptate strigătoare la cer.

Se poate vorbi despre „sistemul de la Versailles" fără prejudecăți naționale? Nu e ușor, dar merită încercat, dacă vrem ca istoria Europei să devină altceva decât o simplă juxtapunere de istorii naționale, fiecare susținându-și propria „dreptate", în opoziție cu „dreptatea" (respectiv, „nedreptatea") celorlalți. Un lucru trebuie precizat de la început: bun sau rău (sau și bun, și rău), în funcție de interpretări, complexul acesta de tratate reprezintă actul de naștere al Europei de astăzi. Modificările teritoriale survenite în urma celui de-al Doilea Război Mondial și, mai recent, după prăbușirea blocului comunist n-au schimbat radical harta politică a continentului, așa cum a fost ea desenată atunci; mai mult chiar, statele „naționale" create în urma războiului sau succesoarele lor au câștigat

mult în omogenitate, și cu greu mai pot fi contestate astăzi, așa cum puteau fi la 1918. Ceea ce s-a făcut e ireversibil. Va fi cu siguranță depășit, fiindcă istoria merge înainte, spre noi alcătuiri europene, dar n-are cum să meargă îndărăt. Cu alte cuvinte, mergem spre ștergerea frontierelor, nu spre modificarea lor. Ar fi cu totul iresponsabil fie și numai să ne imaginăm un al treilea război mondial menit să repare „nedreptățile" de la Versailles (așa cum a fost cel de-al doilea). Odată ce ne-am pus de acord asupra acestui punct, ar trebui să privim lucrurile cu mai multă decontractare, fiindcă o atitudine partizană, „angajată" nu servește la nimic; ce e azi de rezolvat în Europa nu se va rezolva (dacă se va rezolva) prin raportare la deciziile de la Versailles, ci la realitățile europene prezente.

Mai trebuie precizat că decizia cea mai dramatică, aceea a dezmembrării Austro-Ungariei, a fost doar ratificată prin tratatele de pace. Imperiul se prăbușise de la sine, iar conferința păcii n-a făcut decât să „oficializeze" o nouă realitate. Este drept, o asemenea soluție se pregătea, începând cu promisiunile teritoriale făcute Serbiei și României și culminând cu principiul autodeterminării naționalităților, proclamat de președintele Woodrow Wilson al Sta-

telor Unite drept fundament al noii ordini europene. În orice caz, chiar dacă nu ele au determinat sfârșitul Austro-Ungariei, tratatele de pace sunt cele care au reglat problema spinoasă a frontierelor, în favoarea sau în defavoarea unora sau altora.

Conferința păcii a procedat metodic. Mai întâi, s-au stabilit vinovățiile. Acestea au căzut strict în seama Puterilor Centrale și, cum Austro-Ungaria nu mai exista, toată povara, morală și materială, a ajuns să apese asupra Germaniei. (Iată, de la bun început, ce ușor am putea azi amenda tratatul, desigur, în termeni virtuali; fiindcă știm prea bine – ceea ce conferința n-a vrut să știe – că nu doar Germania poartă răspunderea conflictului.) N-a lipsit – dinspre Franța – nici sugestia distrugerii complete a Germaniei, prin revenirea la fragmentarea politică de dinainte de 1871; în acest caz, s-ar fi încheiat tratate de pace separate cu fiecare stat german. Atât de departe nu s-a ajuns, dar, în rest, s-a lovit în Germania cât s-a putut de tare. Merită subliniat acest aspect, nu de dragul Germaniei, pentru a-i sări „retrospectiv" în ajutor, ci fiindcă aici se află cheia celui de-al Doilea Război Mondial. Umilită și sleită de resurse, Germania rămânea potențial cea mai mare putere a continentului; îi trebuiau doar

un număr de ani, nu prea mulți, ca să-și revină. Și atunci? „Rareori – scrie chiar un istoric francez – în istoria omenirii, o mare țară învinsă a fost tratată cu asemenea severitate".[18] Cu observația că ar fi putut fi și mai rău dacă aliații anglo-saxoni n-ar fi reușit să-i țină cât de cât în frâu pe francezi și dacă însuși Clemenceau nu s-ar fi dovedit mai „conciliant" decât unii dintre compatrioții săi, printre care și intransigentul mareșal Foch.

Din punct de vedere teritorial, Germania pierdea 13% din suprafață (și 10% din populație), reducându-se de la 540.000 km² la 472.000 km². Ca datorie de război, avea de achitat o sumă astronomică, fixată „definitiv" în 1921 la 132 de miliarde de mărci-aur, a căror plată ar fi durat până în 1988 (în final, aveau să se scurgă doar 23 de miliarde, până la „stingerea" datoriei, în 1932, ceea ce dovedește excesul pretențiilor inițiale). Armata germană era redusă la un efectiv de 100.000 de oameni, destinată strict menținerii ordinii interne. Flota de război urma să fie predată în întregime (germanii au preferat să o sabordeze). Coloniile erau toate pierdute – ceea ce însemna sfârșitul Germaniei ca putere

18. Jean-Jacques Becker, *Le Traité de Versailles*, „Que sais-je?", Presses Universitaires de France, Paris, 2002, p. 56.

mondială – și anexate imperiilor coloniale concurente: britanic, francez, belgian.

Ar fi putut germanii, pe lângă atâtea pierderi, să beneficieze și ei de principiile pe care se clădea noua pace? Da, dacă acestea, și mai precis chestiunea naționalităților, i-ar fi privit și pe învinși. Decupajul național al continentului, luat în considerare, pornea de la definirea naționalității potrivit limbii materne. Era, oarecum ironic, nici mai mult, nici mai puțin decât definiția germană a națiunii: „națiunea etnică", spre deosebire de „națiunea politică" corespunzătoare modelului francez. Ar fi urmat să se recurgă la referendum doar acolo unde lucrurile nu erau foarte clare din acest punct de vedere (din pricina amestecului de populație). Singura excepție la regula definirii „germane" a națiunii a privit Alsacia-Lorena, apreciată drept franceză potrivit modelului francez, deși germanii o considerau germană potrivit propriului model, locuitorii exprimându-se în dialect german. Evident, fără prea multe discuții, Alsacia și partea din Lorena anexate de Imperiul German în 1871 au fost retrocedate Franței (în lipsa unui referendum, e greu de spus cum își aprecia fiecare alsacian propria identitate, în ce măsură reușise sau nu „germanizarea" de după 1871 să schimbe profilul cultural și identitar rezultat din „francizarea" anterioară). Cel puțin, germanii au

păstrat Renania (28.000 km²), pe care francezii ar fi smuls-o cu dragă inimă, indiferent de faptul că locuitorii din regiune erau germani get-beget. Au sperat să păstreze însă mica provincie Saarland (Sarre, în franceză), tot de limbă germană, bogată în resurse miniere. Referendumul din 1935 a dovedit că germanii de acolo nu uitaseră că sunt germani, marea majoritate pronunțându-se pentru revenirea între frontierele Germaniei.

Problema cea mai delicată îi privea însă pe germanii din afara Germaniei. Austria, mai întâi: rămasă fără imperiu, redevenise o simplă regiune germană. Identitatea austriacă nu era în fond mai accentuată decât identitatea particulară a fiecăruia dintre statele sau stătulețele care alcătuiseră Imperiul german. Mai mult decât atât: Austria, prin dinastia Habsburgilor, se aflase timp de secole în fruntea Imperiului, desființat de Napoleon în 1806 și reconstituit, dar fără Austria, în 1871. Acum se punea, în mod firesc, problema revenirii Austriei în ansamblul german. Anschluss-ul (unirea cu Germania), cuvânt discreditat mai târziu, când revenirea s-a petrecut sub semnul nazismului, reprezenta o dorință atât a austriecilor, cât și a germanilor. Ar fi fost o incontestabilă aplicare a principiilor wilsoniene. În fond, Austria era

mult mai germană decât era, să zicem, Transilvania românească. Într-o situație similară se aflau și germanii din regiunea sudetă, parte a Boemiei (Cehiei) istorice. Întreaga istorie medievală și modernă a țărilor cehe se petrecuse în spațiul german; acum, desprinzându-se de acesta, ce avea să se întâmple cu populația germană, concentrată în cea mai mare parte chiar la frontiera cu Germania? Alipirea Austriei și a Sudeților ar fi însemnat însă pentru Germania, în termeni teritoriali, demografici (6 milioane de austrieci, 2,5 milioane de germani sudeți) și economici, un câștig mai mare decât pierderile suferite. În loc să fie slăbită, Germania ar fi ieșit consolidată, dintr-un război pierdut. Astfel încât decizia a fost simplă: dreptul naționalităților nu s-a aplicat și pentru Germania.

Mai multe state naționale s-au format în urma dezmembrării Austro-Ungariei și a pierderilor teritoriale suferite de Rusia. Din Austro-Ungaria au rezultat, ca state de sine stătătoare, Austria, Ungaria și Cehoslovacia. Alte teritorii au completat diverse alcătuiri naționale, Transilvania și Bucovina unindu-se cu România, iar slavii din sud (Voivodina, Croația, Slovenia) cu Serbia, în ceea ce s-a numit mai întâi Regatul sârbilor, croaților și slovenilor, iar apoi Iugoslavia. Polonia s-a reconstituit din fragmentele

vechii Polonii recuperate de la Rusia, Austria și Germania. Din Rusia s-au desprins, de asemenea, Finlanda, țările baltice (Lituania, Letonia, Estonia), ca și Basarabia, alipită României. Chiar dacă ceea ce privea Rusia nu s-a decis la conferința de pace, modificările teritoriale respective s-au integrat firesc în spiritul sistemului de la Versailles.

Peste tot, cum am spus deja, criteriul de identificare a națiunii a fost socotit limba. Aceasta nu e însă o definiție întru totul adecvată. Națiunea nu înseamnă neapărat o limbă, înseamnă o *solidaritate*. Solidaritatea se manifestă prin legături puternice între membrii unei comunități, iar cea mai puternică dintre acestea este limba, fără îndoială. Dar nu e singura. Sunt și altele, care în anumite cazuri pot concura și chiar anula identitatea de factură lingvistică: religia, cultura, istoria... Cel mai bun (sau mai rău) exemplu l-a oferit Iugoslavia, alcătuită în virtutea unei solidarități lingvistice (sârbii, croații și bosniacii musulmani vorbind aproximativ aceeași limbă), dar care până la urmă s-a dezmembrat, în condiții mult mai penibile decât Austro-Ungaria, tocmai din cauza nepotrivirilor de mediu religios și cultural. Aceeași observație privește raporturile dintre cehi și slovaci, care au decis cam prea repede la 1918 că-și pot găsi locul în cadrul aceluiași stat.

O altă problemă încurcată a fost aceea a minorităților. Exceptând nucleul austriac și cel maghiar, cam peste tot monarhia habsburgică prezenta un mare amestec de populații. Oricum s-ar fi trasat frontierele, nu se puteau delimita spații naționale omogene. Desigur, de la o regiune la alta, unii erau mai numeroși decât alții. Dar este numărul singurul criteriu? Ar fi caricatural să considerăm o populație de 51% ca reprezentând națiunea făuritoare de stat, iar o alta, de 49%, nimic mai mult decât o minoritate. De la ce nivel demografic, grad de implantare teritorială și poziție socioculturală ajunge să însemne totuși o minoritate mai mult decât o simplă minoritate? În Cehia, germanii reprezentau 30%. Minoritate? Să zicem, în termeni strict cantitativi, deși procentul e oricum foarte ridicat. Rostul lor istoric, economic și cultural a depășit însă cu mult condiția unei minorități oarecare. Cehii înșiși sunt slavi impregnați de civilizație germană. Oricum, în Cehoslovacia erau mai mulți germani decât slovaci, aceștia din urmă nefiind însă minoritari, ci una din cele două națiuni alcătuitoare de țară. De altfel, Cehoslovacia arăta cu totul bizar: semăna, cum s-a zis, cu o Austro-Ungarie în miniatură, cuprinzând regiuni locuite de cehi, germani, slovaci, maghiari și ucraineni. Iugoslavia, cel puțin,

lăsa impresia (falsă) a unei relative omogenități, pe criterii lingvistice.

Despre Transilvania nu se poate spune, simplu, că era o provincie românească. Era românească, maghiară și germană, românii fiind majoritari, dar nu cu mult peste jumătate din populație (53,8% potrivit recensământului maghiar din 1910; 57,8% în 1930), în timp ce maghiarii reprezentau, în 1910, 31,6% (de fapt nu doar maghiarii etnici, ci cei înregistrați ca vorbitori de maghiară), iar în 1930, 24,4%; germanii, 10,8% în 1910 și 9,8% în 1930. Cu alte cuvinte, nici minoritarii nu erau chiar atât de minoritari. Rolul lor istoric și cultural a fost de prim ordin, maghiarii dând elita conducătoare a Transilvaniei, iar germanii reprezentând principalul mediu economic. Semnificativă e și structura etnică a populației urbane, în plină perioadă românească (recensământul din 1930). La orașe, minoritarii apar net majoritari, depășindu-i cu mult pe români. În Transilvania propriu-zisă: români – 35,9%, maghiari – 39,8%, germani – 12,7%; în Banat: români – 35%, maghiari – 22,7%, germani – 31,3%; în Crișana și Maramureș: români – 33,1%, maghiari – 43,7%, germani – 3% (evrei – 16,7%).

Unirea Transilvaniei cu România s-a petrecut în urma deciziei unanime a Marii Adunări Na-

ționale de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918. E un act devenit pentru români de-a dreptul mitologic, așa încât puțini istorici îndrăznesc să exprime vreo rezervă (și, poate, cei mai mulți nici nu se gândesc că ar mai fi ceva de spus). Condițiile nu erau totuși cele mai potrivite (armata română tocmai intrase în Transilvania) pentru organizarea fără cusur a unei asemenea consultări. Ceea ce bate însă la ochi – chiar dacă e un „detaliu" peste care se trece ușor – e faptul că Adunarea de la Alba Iulia nu avea cum să suplinească un referendum. Nu doar românii erau în drept să decidă asupra viitorului Transilvaniei, ci toți locuitorii acesteia. Aproape jumătate din populație n-a fost, așadar, întrebată dacă dorește sau nu să intre între frontierele României. Altminteri, e de presupus că și un referendum ar fi dat același rezultat: unirea cu România, însă cu un scor mai puțin „unanim".

Ce s-ar fi întâmplat însă dacă referendumul ar fi avut ca miză nu doar unirea, ci și statutul Transilvaniei în cadrul României? Contopire, pur și simplu, cu vechiul Regat, sau un statut de autonomie? E foarte posibil ca autonomia să fi fost dorită de o majoritate de transilvăneni, indiferent de apartenența lor etnică. Liderii românilor ardeleni au încercat să joace inițial cartea autonomiei; știau și ei, simțeau că Ardealul

era oarecum altceva decât România cu care urmau să se unească; au cedat în cele din urmă în fața filozofiei unitare a statului român. De altfel, ceea ce s-a numit stat național unitar român a fost numai pe jumătate național unitar (Regatul, mai puțin Dobrogea); în rest, provinciile alipite, Transilvania (în sensul larg), Bucovina și Basarabia, inclusiv Dobrogea, aveau un profil multietnic și multicultural, în condițiile, pretutindeni, ale unei majorități românești, însă o majoritate care nu reprezenta decât o parte a spectrului etnic și cultural.

România, România Mare, a fost cea mai omogenă – sau cea mai puțin neomogenă – dintre statele „succesoare". Cehoslovacia se înfățișa ca un mozaic etnic, și nu mai puțin Iugoslavia, chiar dacă în acest ultim caz dezacordurile culturale erau artificial acoperite de relativa unitate lingvistică. Și Polonia cuprindea, în jumătatea ei răsăriteană, teritorii majoritar locuite de ucraineni și belorusi. România e, de altfel, singurul dintre aceste state care – mai puțin pierderile teritoriale din urma celui de-al Doilea Război Mondial (Basarabia, nordul Bucovinei și Cadrilaterul) – și-a păstrat configurația inițială. Cehoslovacia și Iugoslavia nu mai există, iar Polonia e o altă Polonie, sensibil deplasată pe hartă și cu o compoziție etnică profund modificată.

Minoritarilor li s-au asigurat depline drepturi individuale, dar nicăieri minoritățile n-au beneficiat de drepturi colective. Decupate potrivit criteriului etnic al modelului german, dar înglobând inevitabil atâtea minorități, construcțiile naționale înfăptuite la capătul Primului Război Mondial s-au apropiat într-un fel de modelul națiunii politice de tip francez, cu observația că, spre deosebire de Franța și întocmai ca în Ungaria de dinainte de 1918, diversele naționalități, multe dintre ele rupte din corpul altor națiuni, departe de a se contopi în masa națiunii „dominante", au înțeles să-și mențină nealterată identitatea, ceea ce a afectat de la bun început coeziunea tinerelor state naționale.

Până la urmă, în noile țări astfel create sau „completate", componenta națională s-a consolidat puternic în secolul care a trecut, în defavoarea minorităților. Statul național, de felul său, este asimilator (Franța fiind în Europa exemplul absolut: o asimilare aproape perfectă a celorlalte etnii și culturi). S-au adăugat, accentuând mult procesul de omogenizare etnică și culturală, derapajele specifice ale celui de-al Doilea Război Mondial și, apoi, ale perioadei comuniste. Dispariția, în mare parte, a populației evreiești. Expulzarea germanilor, în principal din ținuturile care au revenit Poloniei și

din Cehoslovacia (11 milioane de germani din cele două țări). Nivelarea economică și culturală, sub regimurile comuniste, însoțită de emigrarea, cu prioritate, a unor grupuri etnice (evrei, de peste tot; germani din România; turci din Bulgaria...). Așa se face că, astăzi, țări precum Cehia sau Polonia nu mai au decât un procent neglijabil de minoritari. Și chiar în cazul României, unde minoritățile s-au menținut ceva mai bine, cifrele sunt grăitoare; în 1930, în România Mare erau 71,9% români etnici, iar în Transilvania procentul românilor se ridica la 57,8%; în prezent, în întreaga țară, românii etnici sunt 89,5%, iar în Transilvania reprezintă trei sferturi, în timp ce ungurii transilvăneni au scăzut de la 24,4% la puțin sub 20% (iar germanii aproape au dispărut). Dacă imediat după 1918 se putea pune problema autonomiei Transilvaniei, între timp Transilvania a ajuns să semene tot mai bine cu restul României, iar singura antonomie despre care s-ar mai putea discuta eventual este aceea a două-trei județe din centrul țării, unde maghiarii au rămas majoritari („ținutul secuiesc").

Chiar dacă n-a creat de la bun început state naționale „impecabile", sistemul de la Versailles a oferit, așadar, punctul de plecare pentru consolidarea în timp a profilului național, în avan-

tajul națiunii majoritare și în dezavantajul minorităților.

Să nu exagerăm însă minusurile. Odată ce direcția care nu mai putea fi inversată îndrepta lumea spre generalizarea modelului național și odată ce structurile „imperiale" deja se năruiseră, conferința de pace *trebuia* să delimiteze spații naționale care, în condițiile amestecului etnic din Europa Centrală și Sud-Estică, erau departe de a mulțumi pe toată lumea, de a face dreptate tuturor. Orice alte linii despărțitoare s-ar fi trasat, soluția tot imperfectă rămânea.

Ce e drept, împărțirea teritorială a fost mai defavorabilă învinșilor decât s-ar fi prezentat soluția – pe care ne-o putem doar imagina – a unor delimitări rezultate dintr-un compromis, și nu prin decizie unilaterală și ultimativă a învingătorilor. Am văzut că, în mod normal, aplicarea consecventă a principiului naționalităților ar fi condus la integrarea regiunii sudete în Germania. În acest caz, dreptul „istoric" al unității Boemiei a triumfat asupra principiului național. De asemenea, Tirolul de Sud, cu majoritate germană, în loc să rămână Austriei, a revenit Italiei, fără alt argument decât acela că frontiera s-a trasat pe linia despărțitoare a munților (pasul Brenner). O întreagă regiune majoritar maghiară a fost încorporată în Slovacia;

situată chiar la frontiera dintre cele două țări, este și astăzi un motiv de tensiune. Și granița cu România și Iugoslavia s-a trasat defavorabil Ungariei. Nu era, desigur, nimic de făcut cu ținutul secuiesc, aflat chiar în inima României; totuși, șirul orașelor din preajma noii frontiere: Arad, Oradea, Sătmar (Satu Mare), cu certă majoritate ungurească, a revenit României (în prezent, compoziția lor etnică s-a schimbat radical, fiind toate majoritar românești).

Semnificativă pentru un anume gen de discriminare a fost și atitudinea învingătorilor față de Imperiul Otoman și, în continuare, de Turcia. „Națiunile" arabe înglobate în imperiu au fost „eliberate", completând, ca „teritorii sub mandat", imperiile coloniale britanic și francez (Marea Britanie a luat Irakul, Arabia și Palestina, iar Franța, Siria și Libanul). S-a mers însă mai departe, până la împărțirea, fără vreo justificare, a teritoriului turcesc propriu-zis. Flagrantă ilustrare a prejudecăților europene: Turcia era tratată ca o țară exotică, supusă capriciilor coloniale (ca tot ce nu ținea de Europa). E drept că, masacrându-i pe armeni, în anii războiului, și deschizând astfel seria genocidurilor secolului XX, nici Turcia nu dăduse un exemplu de respect față de ceilalți. Dacă ar fi fost după aliați, nu mai rămânea prea mult din

această țară. Kurdistanul și Armenia deveneau independente. Grecilor le revenea Tracia orientală (mai puțin Constantinopolul), ca și regiunea Smirnei (Izmir), așadar o porțiune din litoralul Asiei Mici. Italiei, pentru a-i modera pretențiile asupra coastei Dalmației, i s-a oferit Antalia. Iar Franța s-ar fi mulțumit cu Cilicia. Dacă celelalte tratate, încheiate între europeni, invocau dreptul naționalităților, Tratatul de la Sèvres, cu Turcia, se prezenta pur și simplu ca un tratat imperialist. Occidentalii (francezi și britanici) susținuseră multă vreme Imperiul Otoman (socotindu-l un obstacol în calea expansiunii rusești); acum tot ei deciseseră că Turcia trebuie să piară. Turcii s-au dovedit însă capabili, sub conducerea lui Kemal Atatürk, de un remarcabil reviriment național. A fost singura dintre țările înfrânte care a reluat ostilitățile și a sfârșit prin a-i înfrânge la rândul ei pe aliați. Tratatul de la Lausanne din 1923 anula deciziile de la Sèvres din 1920. Asia Mică reintra în întregime între frontierele turcești, la fel și Tracia orientală; se năștea astfel Turcia modernă, în configurația sa actuală.

Făcând parțial dreptate națiunilor europene (dreptate împletită și cu destulă nedreptate), sistemul de la Versailles pare să fi ignorat un punct esențial: securitatea continentului. Echilibrul de putere de până la Primul Război

Mondial a fost făcut țăndări. E drept că nici acest echilibru nu asigurase pacea până la capăt. Dar acum dezechilibrul devenea flagrant. Era poate mai drept să fiinţeze state naţionale decât imperii multinaţionale, dar cum aveau aceste state să-şi asigure propria securitate, ca să nu mai vorbim de securitatea de ansamblu a Europei? Nu trebuie căutat prea mult răspunsul, fiindcă istoria l-a dat deja: n-aveau nici cea mai mică capacitate să se apere. Între Germania şi Rusia, scoase din joc doar temporar, dar rămase, potenţial, două puteri redutabile, se întindea o bună parte de continent complet destructurată, sub idilica, dar înşelătoarea înfăţişare a unor state naţionale libere să dispună de soarta lor. Avea să se simtă lipsa monarhiei habsburgice, vetustă poate şi nedreaptă în multe privinţe, dar care ar fi fost în continuare foarte utilă în termeni geostrategici. Marea idee a lui Wilson, Societatea Naţiunilor, menită să reglementeze paşnic dezacordurile dintre state, s-a dovedit o instituţie goală de conţinut; americanii, după ce (prin preşedintele lor) o inventaseră, au fost cei dintâi care au refuzat să i se alăture. Statele Unite au revenit, de altfel, la izolaţionismul lor tradiţional, din care n-avea să le trezească decât al Doilea Război Mondial. Şi britanicii s-au reîntors la mentalitatea lor

insulară. Doar Franța a încercat să realizeze în jurul ei un sistem european de securitate. În Europa Centrală, s-a bazat pe Mica Înțelegere: România, Cehoslovacia și Iugoslavia, iar în anii '30 a sperat un moment că poate conta pe Uniunea Sovietică. Totul s-a năruit odată cu expansiunea germană și sovietică în spațiul fragmentat și lipsit de apărare al Europei Centrale.

Consecințe

CUM AR FI ARĂTAT LUMEA DE AZI fără Primul Război Mondial? Cu siguranță, destul de diferit. Dacă un singur incident precum atentatul de la Sarajevo s-a dovedit capabil să răvășească istoria, cu atât mai mult sunt de luat în considerare efectele marelui seism care a zguduit din temelii, între 1914 și 1918, întregul edificiu european.

Nu a fost doar un război; a fost echivalentul unei revoluții, al unei revoluții multiple care, într-o formă sau alta, a cuprins întregul continent și s-a extins, în tot felul de episoade, în perioada interbelică. Singurul precedent comparabil este acela al Revoluției franceze, prelungită prin războaiele napoleoniene (care au exportat

revoluția într-o bună parte a continentului); de data aceasta, fenomenul „răsturnărilor" a fost încă mai masiv și mai încărcat cu consecințe. Fusese un război total, un război de mase. Purtând greul războiului, „cei mulți" înțelegeau acum să beneficieze de avantajele păcii. Lumea europeană de până la 1914 cuprindea o componentă democratică și era deja prinsă într-o evoluție – lentă – spre democrație. Însă structurile și mentalitățile dominante erau încă în mare măsură conservatoare și elitiste. Războiul a produs marele „dezgheț" și a împins lumea definitiv în era democratică, în orice caz în planul reprezentărilor sociale și al legitimării puterii. *Schimbarea* și *democrația* ajung la ordinea zilei. Istoria se accelerează, dar merge – sau aleargă – pe dibuite. În fond, ce înseamnă „schimbare", ce înseamnă „democrație"? Dincolo de cuvinte, înseamnă ceea ce fiecare vrea să însemne: multe, care se bat cap în cap.

La capătul războiului, schimbările sunt radicale, și totul se petrece foarte repede. Cad tronuri seculare de la o zi la alta: Romanovii, Habsburgii, Hohenzollernii... Tot de la o zi la alta, imperiile se fragmentează în state „naționale". Cum să nu fie și multă improvizație? O democrație brusc instaurată, pe un teren nepregătit, poate să se dovedească un experiment

riscant. În Rusia, democrația regimului Kerenski a netezit calea bolșevismului; în Germania, Republica de la Weimar a pregătit terenul lui Hitler. Și totalitarismele sunt un produs al erei democratice, nu există totalitarisme în „predemocrație", ele se fac prin popor sau cel puțin în numele poporului: sunt un fel de „absolutisme democratice". De altfel, definiția completă a democrației nu se rezumă la înfățișarea ei occidentală. Democrația înseamnă trei lucruri, în principiu de importanță egală: suveranitatea poporului, libertate și egalitate. Suveranitatea, oricum, poporul o deleagă (vrând-nevrând), depinde cui și în ce condiții. Libertatea are inevitabil limite, ca și egalitatea, și, ce e mai grav, cele două mari aspirații nu prea fac casă bună împreună. Tocqueville a intuit perfect contradicția fundamentală a mecanismului, înainte ca istoria să procedeze la lungul șir de experimente, care ne-au lămurit pe deplin cum stau lucrurile. Oamenii, spunea el, vor totul, și libertatea, și egalitatea, dar, dacă sunt obligați să aleagă, vor opta, cei mai mulți dintre ei, pentru egalitate. Aici se află esența comunismului care e la fel de „democratic", în felul lui, precum democrațiile occidentale, însă pe latura cealaltă: țăranului rus, sărac și lipsit de orizont i s-a potrivit de minune promisiunea egalității, fiindcă libertatea, oricum, tot nu știa ce înseam-

nă (păcat de splendida intelectualitate rusă, care n-a reușit niciodată să-și croiască o țară pe măsură).

Pe scurt, războiul a fragmentat Europa într-o măsură neînchipuită, atât prin multiplicarea entităților „naționale", cât și prin proiectele de societate divergente pentru care au optat sau spre care au fost împinși unii sau alții: între democrația de factură occidentală, comunism și diversele „fascisme". Cele două decenii interbelice au fost perioada de „glorie" a experimentelor totalitare, paradoxală, dar explicabilă derivă al unui drum început sub semnul unei mari aspirații spre democrație. În ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, cea mai mare parte a Europei devenise prizoniera totalitarismelor în diversele lor forme de manifestare. Nu a fost un eșec al democrației ca principiu, ci eșecul unor societăți încă insuficient pregătite pentru democrație. Aici se află riscul accelerării și al schimbării, în căutarea unor formule inedite, care pot arăta seducător în trăsăturile lor abstracte, dar riscă să se dovedească dezastruoase atunci când se materializează în istorie.

Ce n-ar fi fost, sau ar fi putut să nu fie, fără Primul Război Mondial? Iată, poate, probabil chiar, instaurarea comunismului în Rusia. Comunismul, ca ideologie, avea deja o întreagă istorie; Marx și Engels, pe la mijlocul secolului

al XIX-lea, îl așezaseră pe baze pe care ei înșiși le-au decretat drept „științifice": legile istoriei ar fi obligat omenirea să meargă spre comunism. Însă, ca regim efectiv (și destul de departe, până la urmă, de utopia imaginată), comunismul s-a materializat în condițiile cu totul speciale ale anilor de război, care au afectat grav veriga cea mai slabă a ordinii europene, și anume Rusia. Oricum, cu sau fără război, cu sau fără țarism, cu sau fără comunism, Rusia n-ar fi putut evita o lungă și dureroasă criză de adaptare la modernitate (din care încă n-a ieșit!). Și totuși, întrebarea rămâne dacă, în condiții de pace, s-ar fi petrecut aici o revoluție comunistă victorioasă. Comuniștii, ca forță politică organizată, erau cu totul minoritari (peste tot, în lume, au fost minoritari; nicăieri n-au ajuns la putere ca urmare a exprimării voinței majoritare, prin alegeri libere). Au dovedit însă cu prisosință ce e capabilă să facă o minoritate, decisă să-și atingă țelul, atunci când totul în jur e haos. Descompunerea accentuată a structurilor vechiului regim, inconsistența noului regim democratic, anarhia instaurată pe parcursul anului 1917 au oferit bolșevicilor lui Lenin o ocazie pe care altfel, probabil, n-ar fi avut-o. Insurecția de la Petrograd (numele recent rusificat al vechii capitale Sankt-Petersburg) din 25 octombrie

(7 noiembrie, pe stil nou) 1917, proclamată cu emfază „Marea Revoluție Socialistă din Octombrie", a fost doar începutul unei partide confuze, câștigată în cele din urmă de bolșevici, dar pe care aceștia puteau la fel de bine să o și piardă. Cântărind lucrurile, putem considera, fără teamă de exagerare, că, în lipsa condițiilor speciale create de război, Lenin și tovarășii săi n-ar fi ajuns niciodată la putere. O asemenea ipoteză deschide perspective vertiginoase. Dacă n-ar fi fost comunism în Rusia, n-ar mai fi fost nici în partea central-răsăriteană a Europei, unde a fost impus prin expansiunea sovietică, și poate nici în restul lumii, fiindcă peste tot modelul a fost preluat de la Moscova. Nu înseamnă că o Rusie necomunistă ar fi renunțat la proiectele sale expansioniste (care datează de la Petru cel Mare); nu înseamnă nici că nu s-ar fi petrecut în lume – în partea ei săracă, în orice caz – răsturnări, inspirate de aceeași mitologie a egalității și, poate, de amploare similară, dar nu e deloc indiferent dacă acestea ar fi îmbrăcat sau nu haina comunismului, cu ideologia, cu proiectele și cu metodele sale atât de caracteristice. Mecanismul pervers s-a declanșat atunci, la Petrograd, în numai câteva ore sau în câteva zile...

Nazismul e încă și mai legat de circumstanțele Primului Război Mondial. Comunismul,

chiar dacă a intrat la un moment dat pe făgașul rusesc, era o aspirație mai veche și oarecum universală (ca variantă a mitului vârstei de aur sau a recuperării paradisului pierdut). Și-ar fi avut oricum istoria lui, măcar în planul ideal al utopiilor. Nazismul, oricât l-am apropia de constelația mai amplă a „fascismelor", s-a dezvoltat strict pe teren german. Dar nu pe un teren german „nedeterminat", ci pe terenul răvășit de consecințele războiului. Fără Primul Război Mondial, nazismul nu și-ar fi aflat nici un loc în istorie. S-a putut considera ulterior – cu totul nejustificat – că sinistrul experiment s-ar fi înscris pe linia unei istorii tipic germane, adunând tot ce a fost mai rău în aceasta: rasismul, antisemitismul, expansionismul... În fapt, Germania de până la Primul Război Mondial nu a fost nici mai rasistă, nici mai antisemită, nici mai expansionistă decât „media" epocii respective. Rusia, Statele Unite sau Marea Britanie cuceriseră, în dauna altora, se înțelege, teritorii mult mai întinse decât a adunat vreodată Imperiul german. Teoreticianul cel mai influent al inegalității dintre rase a fost, la mijlocul secolului al XIX-lea, nu vreun german, ci francezul Gobineau. Antisemitismul era prezent în societatea germană, ca pretutindeni în Europa, departe însă de excesul pogromurilor din Rusia și

fără să fi cunoscut nici amploarea unui scandal precum cel al „afacerii Dreyfus" în Franța; în comparație cu alte țări europene, evreii germani erau relativ bine integrați (dovadă, numărul destul de mare de familii mixte sau procentul ridicat al profesorilor evrei în universitățile germane). Evident, nu lipseau factorii de risc: printre aceștia, cultura autorității (faimoasa disciplină germană, cu avantajele, dar și cu dezavantajele ei) și înclinarea militaristă, cu rădăcini în tradiția prusacă. Dar Germania era și țara unei remarcabile culturi umaniste. Era și patria social-democrației. Între componenta conservatoare și cea social-democrată, adăugându-le și segmentul liberal, nu prea era loc inițial pentru o derivă de tipul celei naziste. S-a ajuns la nazism, în mod evident, din pricina dezorientării și a frustrărilor pricinuite de consecințele războiului mondial. Economia germană, cea mai performantă din lume (alături de economia americană) până la 1914, a ajuns să funcționeze defectuos (inflația teribilă de la începutul anilor '20, apoi criza din 1929–1933, care a lovit Germania mai puternic decât alte țări, ridicând la o cotă foarte înaltă numărul șomerilor); pe de altă parte, umilința înfrângerii neașteptate și „nemeritate" și a unui tratat de pace văzut ca un adevărat dictat au marcat

puternic conștiința și comportamentul germanilor. Nu e de mirare că s-au identificat, așa cum se întâmplă în situații de criză acută, „țapi ispășitori", printre care evreii (care aveau deja o lungă experiență în materie) la loc de frunte. Oferta lui Hitler – în esență, dubla restaurare a economiei și a demnității naționale – era, în context, tentantă. Chiar și așa, naziștii n-au ajuns ușor la putere. La alegerile legislative din 1928, au obținut nesemnificativul procent de 2,6%. Apoi, criza economică (cu consecința ei, șomajul galopant) le-a dat aripi: 18,3% în 1930 și 37,4% în iulie 1932, punctul maxim atins. Curba coboară în noiembrie 1932: 33,1%. Spre deosebire de bolșevici, Hitler a cucerit puterea pe cale parlamentară; dar nici el n-a dispus de o adevărată majoritate, în condiții de alegeri libere; până la urmă, doar un german din trei și-a dat votul naziștilor. Dacă s-ar fi depășit momentul de început al anului 1933, cum se întrevedea deja relansarea economică, cota nazismului ar fi continuat să scadă, și n-ar fi existat nicicând o Germanie nazistă. A fost o conjunctură, nu o fatalitate. Președintele Germaniei, mareșalul Hindenburg, l-a chemat la putere pe Hitler, nu singur, ci într-o coaliție de dreapta, în ianuarie 1933, crezând că în felul acesta va dezamorsa criza politică. Nu bănuia,

firește, care vor fi consecințele, cum nu le-a bănuit nici în ianuarie 1917, când declanșase războiul submarin. Oricum, nimeni n-ar fi auzit de Hitler și de nazism dacă n-ar fi fost războiul sau dacă Germania nu l-ar fi pierdut în condițiile știute.

Propria analiză a Primului Război Mondial i-a sugerat lui Hitler soluția pentru cel de-al Doilea: oricât de mare și de puternică fusese Germania la 1914, a pierdut în cele din urmă războiul, pentru că nu era suficient de mare și de puternică. Anularea clauzelor Tratatului de la Versailles și alipirea teritoriilor germane (Austria, regiunea sudetă) însemnau pentru liderul nazist doar primii pași în vederea atingerii unui obiectiv mult mai amplu: crearea spre Răsărit (Polonia, Ucraina, Rusia) a unui imens imperiu continental, care ar fi urmat să fie colonizat cu germani (în condițiile eliminării treptate a populațiilor autohtone). E gradul ultim de aberație care a putut rezulta din dereglările – inclusiv mentale – provocate de Primul Război Mondial. Interesul strategic al lui Hitler ar fi fost să nu atace Uniunea Sovietică. Fără o asemenea extindere a conflictului ar fi avut șanse mari să poată păstra ceea ce dobândise până în 1941, și nu era puțin: de fapt, supremația asupra celei mai mari părți din Europa. Nu avea

însă cum să renunțe la atacul asupra Uniunii Sovietice: acesta urma să fie cu adevărat *războiul său*!

Revanșa Germaniei (în varianta agravantă a proiectului nazist) și revenirea în forță a Rusiei (în varianta agravantă a comunismului sovietic), în condițiile dereglării echilibrului european (și îndeosebi ale unei Europe Centrale „pulverizate" prin dispariția monarhiei habsburgice), au împins direct la următorul război mondial. Continentul care, timp de secole, dominase lumea intră, începând cu cele două războaie succesive, pe panta unui declin (relativ), care s-ar fi petrecut oricum, odată cu ascensiunea celorlalți, dar nu într-un ritm și într-o direcție atât de defavorabile. Europa și-a pierdut până și capacitatea de a-și asigura propria securitate. După cel de-al Doilea Război Mondial, s-a văzut pusă sub o dublă tutelă: americană, în Vest, sovietică, în Est. Prăbușirea Imperiului sovietic și replierea Rusiei au creat în cele din urmă condițiile unei apropieri și ale unei eventuale unificări în jurul Occidentului și al modelului occidental. Dar nici chiar Europa „semiunificată" de astăzi nu dispune de suficiente mijloace pentru a se apăra singură; continuă să fie dependentă de scutul american.

Primul Război Mondial ar fi putut fi evitat. Al doilea, cu mult mai greu. A fost urmarea

nemijlocită a celui dintâi. Desigur, nici în acest caz nu poate fi vorba de o fatalitate. Nu există fatalitate în istorie. Istoria nu e decisă „dinainte" (așa cum au crezut diverși filozofi ai istoriei, de la Sfântul Augustin la Marx). Ce s-ar fi întâmplat dacă Hitler ar fi ratat momentul ianuarie 1933 pentru a ajunge la putere? Ar mai fi fost război fără un regim nazist în Germania? Sunt doar întrebări, nu există răspunsuri. Sub aceste rezerve, e totuși de constatat că puține evenimente majore sunt atât de strâns legate precum cele două războaie mondiale. Puține, pe de altă parte, au înrâurit lumea în asemenea măsură. 1914 apare astfel ca momentul „zero" al unei ere noi, care nu știm încă încotro va purta omenirea.

Cuprins

Cuvânt înainte 5
Scurtă cronologie 7

Un dezastru care se putea evita 11
„Vinovații" 29
Germania: o victorie posibilă 50
România: „atât de mult noroc" 66
Dreptate și nedreptate la Versailles 86
Consecințe 106

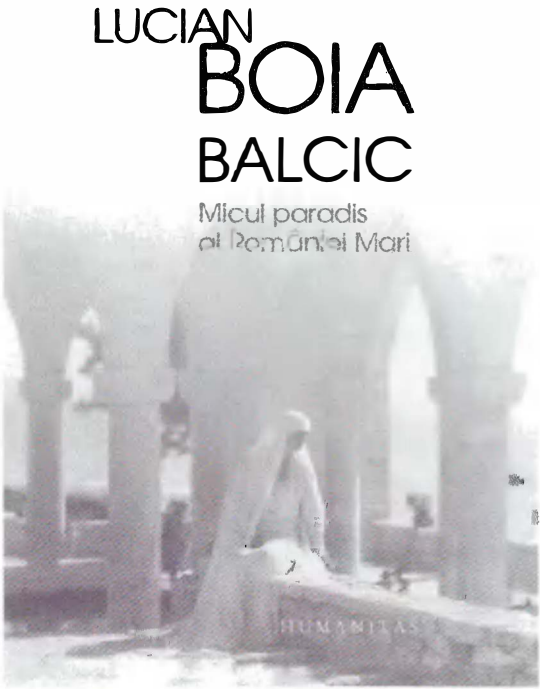

Lucian Boia
Balcic. Micul paradis al României Mari
Humanitas, 2014
224 p., 14,5×20,5
ISBN: 978-973-50-4305-6

O istorie fără Primul Război Mondial rămâne posibilă, măcar în planul strict al imaginarului. O istorie cu adevărat fabuloasă, fiindcă fără Primul Război Mondial nu s-ar fi petrecut o mulțime de evoluții ulterioare. Lumea de azi ar arăta altfel. Desigur, singura istorie e cea care s-a petrecut: cu Primul Război Mondial la locul lui. Însă discuția asupra alternativei nu e lipsită de interes în planul teoretic al istoriei: ne îndeamnă spre luarea în considerare a unui mecanism cauzal mai complex și mai subtil, mai puțin tiranic și mai puțin previzibil decât schema explicativă cu care s-au obișnuit istoricii.

LUCIAN BOIA

Cărțile lui Lucian Boia sunt mai mult decât reelaborări polemice, în sensul demitologizării și înlăturării locurilor comune din istoria și, implicit, din mentalitatea românească. Miza reală o reprezintă *scrierea unei istorii europene comune*, dincolo de prejudecăți și de teoriile general acceptate. Iar cartea de față constituie expresia sintetică, necesară și lămuritoare, a ideilor de până acum ale autorului, având ca tematică principală ceea ce el numește „evenimentul fondator al lumii în care trăim". Primul Război Mondial rămâne, prin problematica morală, prin amploarea fenomenului și prin consecințele dezastruoase, materializate nemijlocit în cea de-a doua conflagrație mondială, una dintre cele mai zguduitoare drame din istoria modernă. Sistemul de la Versailles rămâne actul de naștere al Europei din zilele noastre.

La ce bun să rediscuți vinovățiile sau responsabilitățile, deja de mult stabilite și chiar asumate? De ce ar fi potrivit să se rescrie „semantica" urmărilor imediate sau cu bătaie foarte lungă? Are rost să-i identificăm pe învingători și pe învinși, când poate, de fapt, Europa a fost marele perdant? Dacă ne dorim ca istoria acestui continent să însemne mai mult decât o simplă juxtapunere de istorii naționale, fiecare rodându-și și reciclându-și, între propriile granițe, propriile mituri și „idei de-a gata", e necesar să facem, cu obiectivitate și cu deschidere, exerciții de imaginație precum această carte, să căutăm implicațiile mai profunde ale întâmplărilor și să găsim un echilibru în interpretare. În mod cert, *Primul Război Mondial* ne determină să privim lucrurile și întreaga noastră evoluție cu mai multă înțelepciune.

Foto copertă:
Photoland/© adoc-photos/Corbis

photoland
the authorized corbis. representative

ISBN 978-973-50-4416-9

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

2025